

CEDEM

CENTAR ZA DEMOKRACIJU I LJUDSKA PRAVA

Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava

ETNIČKA DISTANCA

U CRNOJ GORI

CEDEM | prof. dr Miloš Bešić

Crna Gora, Jul 2025.

Izdavač

Centar za demokratiju i ljudska prava - CEDEM (www.cedem.me)

Za izdavača

Nevenka Vuksanović

Autor

prof. dr Miloš Bešić

Dizajn

Brain, Podgorica

Godina izdanja

2025.

Ova publikacija nastala je kao aktivnost u okviru projekta „Mozaik tolerancije: Za prava manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica“ koji je finansijski podržan od strane Ministarstva ljudskih i manjinskih prava.

Sadržaj publikacije ne odražava zvanična mišljenja i stavove donatora.

ETNIČKA DISTANCA

U CRNOJ GORI

CEDEM | prof. dr Miloš Bešić

Crna Gora, Jul 2025.

SADRŽAJ

ANALITIČKI IZVOD IZ ISTRAŽIVANJA	6
NACIJA I NACIONALIZAM	8
KLJUČNE TEORIJE O NACIJI	10
KLJUČNE TEORIJE NACIONALIZMA	11
TIPOLOGIJA NACIONALIZMA	13
VEZA IZMEĐU ETNICITETA I NACIJE	14
ZNAČAJ NACIONALNOG PITANJA U CRNOJ GORI	16
NACIONALNI RASCJEPI U CRNOJ GORI.....	17
AKTUELNE POLITIČKE PRILIKE I MOGUĆE REPERKUSIJE NA NACIONALNA PITANJA.....	19
O ISTRAŽIVANJU.....	21
SOCIO-EKONOMSKE RAZLIKE IZMEĐU PRIPADNIKA RAZLIČITIH ETNIČKIH ZAJEDNICA	22
MJERENJE STEPENA NACIONALIZMA.....	28
STAVOVI O NACIJI I NACIONALNIM PITANJIMA	31
MJERENJE ETNIČKE DISTANCE.....	34
ETNIČKO DISTANCIRANJE MLADIH	49
MJERENJE ETNIČKE/NACIONALNE DISKRIMINACIJE.....	53
NEPOŠTOVANJE PRAVA I NASILJE NAD NACIONALNIM MANJINAMA.....	58
OCJENA RADA NACIONALNIH SAVJETA	64
OPŠTE PREPORUKE.....	66
SPECIFIČNE PREPORUKE.....	67

ANALITIČKI IZVOD IZ ISTRAŽIVANJA

1. Socio-ekonomske razlike između etničkih skupina:

- Crnogorci se ističu najvišim obrazovanjem, prihodima i opštim socio-ekonomskim statusom.
- Iako manje privilegovani u odnosu na Crnogorce, Srbi su odlikovani vidno višim socio-ekonomskim statusom u odnosu na Bošnjake/Muslimane i Albance.

2. Mjerenje nacionalizma:

- Ukupan stepen nacionalizma iznosi oko 57.3%, a stepen ekstremnog nacionalizma je oko 16.5%.
- U poređenju sa 2023, trenutne vrijednosti pokazuju sličan nivo nacionalizma.
- Etničke razlike u nacionalizmu su izražene, s najvišim nivoom među Srbima i Bošnjacima/Muslimanima.

3. Nacionalni identitet:

- Konstrukcionističko shvatanje nacionalnog identiteta je izraženije nego primordijalističko.
- U poređenju sa 2023. godinom, ni koncepcija nacije se nije značajno promijenila.
- Etničke razlike u shvatanju i izražavanju identiteta su prisutne, pri čemu se kod Crnogoraca najizraženije očitava saglasnost sa stavovima koji definišu sadržaj identiteta.

4. Etnička distanca:

- Opšti trend ukazuje na održavanje sličnog obrasca etničke distance kao što je bio zabilježen u prethodnom istraživanju.
- Distanca između Srba, Crnogoraca, Bošnjaka/Muslimana i Albanaca u odnosu na druge etničke grupe je ostala gotovo ista.
- Opšte gledano obrasci distanciranja prema specifičnim etničkim grupama kao ni mjera u kojoj se etničke grupe distanciraju od ostalih doživjela je blagi pad što znači da se posle inicijalnog vidnog pada u distanciranju između 2019. i 2023. godine nije javio regresivni trend.

5. Etničko distanciranje mladih:

- Mladi su tolerantniji od starije populacije, s trendom smanjenja etničkog distanciranja kroz generacije.
- Utvrđena je statistički značajna razlika između mladih i ostalih po pitanju etničkog distanciranja kada su u pitanju Crnogorci i Albanci

dok kod Srba i Bošnjaka odnosno Muslimana nije uočena značajna razlika.

- Između 2023. i 2025. godine nije zabilježena značajna razlika u mjeri etničke distance između mladih i ostalih ispitanika.
- Stepentetničke distance je nešto vidnije pao u protekle dvije godine kada je u pitanju najmlađa generacija, dok ovo nije slučaj za ostale starije generacije.

6. Etnička diskriminacija:

- Većina građana smatra da diskriminacija prema nacionalnim manjinama nije izražena, ali pripadnici manjina percipiraju diskriminaciju kao daleko prisutniju u crnogorskom društvu.
- Kada je prisutnost diskriminacije u institucijama u pitanju, ispitanici smatraju da je najprisutnija u oblasti rada i zapošljavanja praćena obrazovanjem.

7. Nasilje nad nacionalnim manjinama:

- Istraživanje ukazuje da je uskraćivanje prava nacionalnim manjinama najviše izraženo kada je riječ o zapošljavanju, tretmanu od strane državnih organa, i slobodi izražavanja.
- Percepcija nepoštovanja prava manjina prisutna je u društvu, a posebno je izražena kod Bošnjaka/Muslimana, bez obzira na njihovo skorašnje uključivanje u vladajuću strukturu.
- Stepentprocijenjenog nasilja u institucijama ima gotovo identičan obrazac kao i procjena diskriminacije u institucijama, samo ispitanici smatraju da je manje prisutno nasilje u odnosu na diskriminaciju u institucijama.

8. Ocjena rada institucija i nacionalnih savjeta:

- Nacionalni savjeti su relativno dobro ocijenjeni, ali postoje značajne razlike u ocjenama između etničkih grupa.
- Trend pokazuje da se ocjene svih institucija poboljšavaju u odnosu na prethodno istraživanje iz 2023. godine.
- Procenat pozitivnih ocjena svih nacionalnih savjeta je značajno skoćio ove u odnosu na 2023. godinu.

NACIJA I NACIONALIZAM

Nastanak nacije je proces koji se odvijao kroz historiju, a različite teorije pokušavaju da objasne kako su se formirale i kako su postale ključni elementi u oblikovanju državnih entiteta. Jedan od klasičnih pristupa tumačenju nastanka nacija je **etnički model**, koji naglašava zajednički jezik, kulturu, porijeklo i druge etničke karakteristike kao osnovne elemente identiteta nacije. Međutim, moderni pristupi istraživanju nacija sve više priznaju složenost i fluidnost ovog koncepta. Nacija se često definiše kao **imaginarna zajednica** koja dijeli određene zajedničke vrijednosti, simbole i historijske narative. Ovaj društveni konstrukt može da se razvija kroz procese mobilizacije, političkih promjena i kulturnih interakcija. Jedan od ključnih trenutaka u evoluciji nacija bio je **uspon modernih država tokom 19. i 20. veka**. Nacionalizam, kao ideologija koja naglašava suverenitet i samoodređenje nacija, postao je pokretačka snaga u procesu formiranja i oblikovanja država. Ovo je bilo posebno izraženo u periodima kolonijalizma, revolucija i ratova za nezavisnost. **Značaj nacija za formiranje država** ogleda se u njihovoj ulozi u oblikovanju političkih granica, sistema vlasti i državne politike. Nacija često služi kao **osnov za legitimnost vlasti, stvaranje građanskog identiteta i uspostavljanje zajedničkih vrijednosti unutar društva**. Nacionalna pripadnost može biti ključni faktor u određivanju državljanstva, političkih prava i odnosa između građana i države. Uprkos pozitivnim aspektima, pitanje nacija također je često **izvor konflikata**. Etničke tenzije, separatizam i nacionalna netrpeljivost mogu ugroziti stabilnost i jedinstvo države. Historijski gledano, mnoge političke i vojne krize imaju korijene u pitanjima nacionalnog identiteta. Savremeni trendovi, uključujući globalizaciju i migracije, postavljaju izazove tradicionalnim konceptima nacije. Pitanja multikulturalizma, integracije imigranata i **odnosa prema manjinskim grupama** postaju sve važnija u kontekstu evolucije društava i država.

Odnos između nacije i države u Evropi ima bogatu historiju koja seže unazad kroz vijekove. Uprkos različitostima među evropskim državama, pitanje nacije i njena uloga u formiranju države često je bilo ključno u oblikovanju političkog, kulturnog i društvenog pejzaža kontinenta. Ovdje ćemo analizirati različite aspekte ovog odnosa. Evropa je dom mnogim nacijama koje su imale značajan uticaj na formiranje država. **Nacionalizam kao politička ideologija**, koja je dobila zamah u 19. veku, igrala je ključnu ulogu u oblikovanju modernih evropskih država. Tokom tog perioda, mnoge nacije su težile samoodređenju i stvaranju sopstvenih država, a to je dovelo do brojnih političkih promjena i sukoba. **Nacionalno jedinstvo** i identitet često su se gradili oko jezika, kulture, historije i zajedničkih vrijednosti. Na primjer, proces ujedinjenja Njemačke i Italije u 19. vijeku odražavao je težnje ka stvaranju država koje bi objedinile nacije sa sličnim jezičkim i kulturnim karakteristikama. S druge strane, postojale su i **multietničke države** u kojima su različite nacije dijelile zajednički prostor. Austro-Ugarska i Otomansko carstvo su bile primjeri ovakvih državnih tvorevina, gdje su različite etničke grupe živjele pod jednim krovom. Međutim, takvi modeli često su bili izvor tenzija i sukoba, a raspad ovih imperija nakon Prvog svjetskog rata i tokom 20. veka često se dešavao upravo na etničkim osnovama. Uistinu govoreći, niti jedna istinska multietnička državna tvorevina (uključujući i SFRJ) na tlu Evrope nije

opstala. Poslijeratna Evropa svjedočila je o stvaranju i jačanju evropskih institucija, poput **Evropske unije**, koje su osmišljene kako bi promovisale saradnju i integraciju između država. Ovaj proces, iako fokusiran na ekonomske i političke aspekte, također je imao uticaj na pitanja nacionalnog suvereniteta i identiteta. Unutar EU, države dijele određeni stepen suvereniteta u korist zajedničkih politika, što može uticati na tradicionalni odnos između nacije i države.

Migracije su, također, oblikovale odnos nacije i države u Evropi. Ulazak migranata različitog kulturnog i etničkog porijekla često postavlja izazove pred tradicionalne koncepte nacije, a države su suočene sa pitanjima integracije, multikulturalizma i očuvanja identiteta. Pitanje **regionalnih identiteta**, također, igra ulogu u odnosu nacije i države u Evropi. U nekim regionima postoji snažan osećaj regionalnog identiteta koji može konkurisati ili dopunjavati nacionalni identitet. U savremenoj Evropi, pitanje autonomije i nezavisnosti nekih regiona, poput Katalonije ili Škotske, ponovo stavlja u fokus odnos između nacije i države. Ove situacije ukazuju na to da su pitanja nacije i države i dalje relevantna i kompleksna. Prema tome, **odnos između nacije i države** u Evropi je dinamičan, evoluirao je kroz različite istorijske periode i i dalje je predmet promjena. Pitanja identiteta, suvereniteta, integracije i multikulturalizma oblikuju ovaj odnos u savremenom evropskom kontekstu.

Nacionalizam, kao politička ideologija i društveni pokret, ima dubok uticaj na evropsku istoriju, oblikovanje država i društvene dinamike. Nacionalizam je ideologija koja promoviše ideju o samoopredeljenju i suverenitetu nacija i predstavlja osnovni princip prema kojem se nacije grade. U evropskom kontekstu, **nacionalizam je bio ključni faktor u oblikovanju modernih država tokom 19. i 20. veka**. U mnogim slučajevima, nacionalizam je bio pokretačka snaga iza stvaranja i jačanja državnih entiteta. Tokom 19. vijeka, nacionalni pokreti širom Evrope težili su ujedinjenju i formiranju nacija kao političkih subjekata. Ovo se posebno odrazilo u procesima ujedinjenja Njemačke i Italije. U Njemačkoj, pokreti za ujedinjenje vođeni su idejom kulturnog i jezičkog jedinstva, a rezultat je bio formiranje Njemačkog carstva 1871. godine. Slično, ujedinjenje Italije 1861. godine predstavljalo je kraj viševjekovnih podjela i formiranje jedinstvene italijanske države. Nacionalizam se, također, manifestovao u **otporu prema imperijalnim vlastima**. Nacionalni pokreti u različitim djelovima Evrope, poput Poljske i Grčke, borili su se za nezavisnost i oslobođenje od strane kolonijalnih sila. Ovi procesi ukazuju na to da je nacionalizam bio ključni faktor u oblikovanju političkog pejzaža Evrope u 19. vijeku.

Dakle, nacionalizam može biti izvor osjećaja identiteta i solidarnosti, istovremeno može izazvati i konflikte, kako unutar država, tako i među državama. Prema tome, iako inicijalno progresivan državotvorni ideološki projekat, nacionalizam može da predstavlja i regresivnu ideologiju koja dovodi u pitanje integritet društva, i odnose među nacionalnim državama. Pitanja kao što su odnosi sa manjinama, multikulturalizam i migracije postaju ključna u savremenom kontekstu nacionalizma u Evropi. Dakle, **nacionalizam nije uvijek imao progresivan karakter**. Tokom 20. veka, nacionalizam je često bio povezan sa sukobima i ratovima, posebno tokom Prvog i Drugog svjetskog rata. Ekstremni oblici nacionalizma, poput nacizma u Njemačkoj, imali su razorne posljedice i doprinijeli globalnim sukobima. Hladni rat i podjela Evrope na

kapitalistički Zapad i socijalistički Istok dodatno su oblikovali dinamiku nacionalizma. Nacionalizam u mnogim istočnoevropskim zemljama bio je povezan s otporom prema sovjetskoj dominaciji, a pad Berlinskog zida 1989. godine označio je kraj podijeljenosti Evrope.

Formiranje Evropske unije nakon Drugog svjetskog rata predstavlja interesantan aspekt odnosa između nacionalizma i države u savremenom evropskom kontekstu. EU je stvorena s ciljem očuvanja mira, ekonomske saradnje i političke integracije. Ovaj proces, međutim, predstavlja izazov za suverenitet država članica i postavlja izazove tradicionalnim oblicima nacionalnog identiteta. U posljednjim decenijama svjedoci smo ponovnog **jačanja nacionalizma** u nekim evropskim zemljama. Osjećaj nacije, suvereniteta i odnosa prema imigrantima postali su centralna pitanja u političkom diskursu. Povećanje popularnosti političkih pokreta i stranaka sa nacionalističkim agendama ukazuje na to da nacionalizam i dalje igra značajnu ulogu u političkim procesima.

KLJUČNE TEORIJE O NACIJI

Pojam nacije je takođe predmet različitih teorijskih pristupa, a ključne teorije o naciji nude razumijevanje različitih dimenzija ovog društvenog konstrukta. Evo skraćenog prikaza dominantnih teorija o naciji:

- **Primordijalna teorija nacije:** U osnovi primordijalne teorije je ideja da su veze između ljudi koji čine naciju prirodne, duboko ukorijenjene i prenesene kroz generacije. Ova teorija ističe etničke, jezičke i kulturne sličnosti kao osnovu za formiranje nacija. Nacionalni identiteti posmatraju se kao prirodni produkti zajedničkog nasljeđa, zasnovanog na etnicitetu.
- **Modernistička teorija nacije:** Suprotno primordijalnom pristupu, moderna teorija sugerise da se nacije formiraju u procesu modernizacije. Nacije su rezultat istorijskih procesa širenja obrazovanja, štampe i promjena u društvenim strukturama. Ova teorija često stavlja naglasak na ulogu države u konstrukciji nacionalnog identiteta, a država kao nacionalna država nastaje i raste na etničkom tkivu u doba modernizacije (19. vijek) i jačanju kapitalističkog društva.
- **Konstruktivistička teorija nacije:** Konstruktivistički pristup naciju posmatra je kao društveni konstrukt koji se formira kroz simbole, jezik i kulturne prakse. Identiteti nacija konstruišu se i reinterpetiraju u okviru društvenih konteksta.
- **Benedikt-Andersonova “zamišljena zajednica”:** Ova teorija je do krajnjih konsekvenci izvedeni ‘konstrukcionizam’. Andersonova teorija fokusira se na zamišljenu dimenziju nacije. On tvrdi da je nacija “zamišljena zajednica” jer većina njenih članova nikada neće sresti sve druge članove, ali ipak dijele osjećaj pripadnosti na osnovu zajedničkih simbola, kao što su jezik, religija i istorija.
- **Ernest-Gellnerova teorija:** Gellner je naglasio vezu između nacije i industrijskog

društva. Prema njegovoj teoriji, nacija se formira kao odgovor na potrebu za obrazovanim, mobilnim radnom snagama u industrijskom društvu. Standardizovani jezik postaje ključni element identiteta. Ova teorija dijeli neke ideje sa modernističkom teorijom, a ključ je razumijevanje nacije koja nastaje kao politička zajednica koja izgrađuje industrijski kapitalizam.

• **Anthony Smith i teorija etno-simbolizma:** Smith istražuje ulogu simbola u formiranju nacija i razvija teoriju etno-simbolizma. Prema ovom pristupu, simboli kao što su jezik, mitovi i heroji igraju ključnu ulogu u izgradnji i održavanju identiteta nacija.

Sve ove teorije zajedno pružaju sveobuhvatan uvid u različite perspektive o formiranju nacija. Nacija se tretira kao kompleksan društveni fenomen, čije razumijevanje zahtijeva analizu istorijskih, kulturoloških, političkih i društvenih procesa.

KLJUČNE TEORIJE NACIONALIZMA

Nacionalizam je kompleksna društvena i politička ideologija koja se bavi pitanjem nacija i nacionalnog identiteta. Postoje različite teorije o nacionalizmu koje se razvijaju kroz vrijeme. Neke od ovih teorija nacionalizma, usko su povezane i oslanjaju se na teorije o nastanku nacije. Evo nekoliko ključnih teorija:

Primordijalna teorija:

- *Definicija:* Ova teorija naglašava “prirodne” ili “prvorodne” veze između ljudi koji dijele zajednički jezik, kulturu, religiju, ili teritoriju, dakle, osnov nacije je ‘etnicitet’
- *Karakteristike:* Nacionalni identitet se posmatra kao duboko ukorijenjen i prenesen kroz generacije. Etničke, jezičke i kulturne sličnosti smatraju se osnovom za formiranje nacija.

Modernistička teorija:

- *Definicija:* Ova teorija sugerira da je nacionalizam nastao u modernom dobu, u sklopu širenja kapitalizma, industrijske revolucije i formiranja modernih država.
- *Karakteristike:* Nacionalni identitet se vidi kao konstrukcija koja je rezultat političkih procesa i modernizacije. Država igra ključnu ulogu u oblikovanju nacionalnog identiteta.

Perenijalna teorija:

- *Definicija:* Ova teorija kombinuje elemente primordijalne i modernističke teorije. Ona prepoznaje i prirodne veze između ljudi i - istovremeno naglašava evolutivni karakter nacionalizma tokom istorije.
- *Karakteristike:* Nacionalni identiteti se posmatraju kao dinamički, podložni promjenama tokom vremena, ali i ukorijenjeni u istorijskim i kulturološkim faktorima.

Instrumentalistička teorija:

- *Definicija:* Ova teorija tvrdi da politički lideri instrumentalizuju nacionalizam kako bi postigli svoje ciljeve, kao što su očuvanje vlasti, mobilizacija masa ili legitimacija države.
- *Karakteristike:* Nacionalizam se posmatra kao sredstvo koje se koristi u političke svrhe. Lideri mogu podsticati nacionalizam ili ga umanjivati u zavisnosti od svojih političkih interesa.

Postkolonijalna teorija:

- *Definicija:* Ova teorija istražuje nacionalizam u kontekstu kolonijalnih iskustava i posljedica dekolonizacije.
- *Karakteristike:* Nacionalizam u postkolonijalnim društvima može se tumačiti kao odgovor na nasljeđe kolonijalizma, preplitanje različitih etničkih i kulturnih identiteta, i borbu za nezavisnost.

Kulturna teorija:

- *Definicija:* Fokusira se na kulturne aspekte nacionalizma, uključujući jezik, umjetnost, običaje i simbole.
- *Karakteristike:* Kulturna teorija istražuje kako se kulturni elementi koriste za izgradnju nacionalnog identiteta. Jezik, na primjer, može igrati ključnu ulogu u diferencijaciji između različitih nacija.

Ove teorije pružaju različite perspektive na fenomen nacionalizma, a pravilno razumijevanje ovih perspektiva pomaže u analizi različitih oblika nacionalizma u različitim kontekstima širom svijeta. Važno je napomenuti da su ove teorije često međusobno povezane i da se nacionalizam može posmatrati kroz različite teorijske okvire u zavisnosti od konteksta.

TIPOLOGIJA NACIONALIZMA

Tipologija nacionalizma obuhvata različite oblike i izraze nacionalističkih ideja i pokreta. Evo objašnjenja i dodatnih tipova nacionalizma:

Etnički/kulturni nacionalizam:

Ovaj oblik nacionalizma fokusiran je na etničke i kulturne karakteristike kao osnovu za formiranje nacije. Identitet je često povezan sa zajedničkim porijeklom, jezikom, tradicijom i kulturom.

Građanski/državni/politički nacionalizam:

Suprotno etničkom nacionalizmu, ovaj naglašava zajedničke političke vrijednosti i institucije kao osnovu za formiranje nacije. Državljeni dijele određene političke ideale, nezavisno od etničkih ili kulturnih razlika.

Integrativni nacionalizam:

Integrativni nacionalizam teži ujedinjenju različitih etničkih ili kulturnih grupa unutar jedne nacije. Osnovna ideja je stvaranje inkluzivnog identiteta koji obuhvata raznolikost.

Ujediniteljski nacionalizam:

Sličan integrativnom, ujediniteljski nacionalizam, takođe, teži ujedinjenju različitih grupa, ali često kroz naglašavanje zajedničkog neprijatelja, situacije ili cilja.

Secesionistički nacionalizam:

Suprotno integrativnom i ujediniteljskom, secesionistički nacionalizam teži stvaranju nezavisne države ili odvajanje od postojeće nacije. Fokus je na autonomiji ili nezavisnosti.

Antikolonijalni nacionalizam:

Ovaj oblik nacionalizma povezan je s otporom protiv kolonijalne vlasti i težnjom ka oslobođanju i nezavisnosti. Često se javlja u kontekstu bivših kolonija.

Liberalni nacionalizam:

Liberalni nacionalizam kombinuje elemente liberalnih vrijednosti, poput individualnih sloboda i ljudskih prava, s naglaskom na očuvanje i promociji kulturne i nacionalne pripadnosti.

Revizionistički nacionalizam:

Ovaj tip nacionalizma teži reviziji ili promjeni postojećih teritorijalnih granica, često kroz istorijske ili etničke argumente. Može izražavati nerealne teritorijalne pretenzije.

Religiozni nacionalizam:

Osnova ovog nacionalizma je vjerska pripadnost. Nacija se definiše i oblikuje na osnovu zajedničkih vjerskih uvjerenja, a vjerski identitet igra ključnu ulogu u formiranju zajedničkog nacionalnog identiteta.

Različiti tipovi nacionalizma odražavaju složenost fenomena nacionalizma i pokrivaju različite motive, vrijednosti i strategije koje se koriste u izgradnji i održavanju nacija.

VEZA IZMEĐU ETNICITETA I NACIJE

Crna Gora predstavlja jasan primjer **multietničke države** u kojoj različite etničke grupe žive u međusobnom kontaktu i interakciji. **Etnicitet**, koji obuhvata zajedničke kulturne karakteristike poput vrijednosti, vjerovanja, običaja i jezika, predstavlja osnov identiteta etničkih grupa. Ispitivanje odnosa etniciteta i nacije, posebno u multietničkom društvu, omogućava uvid u temelje na kojima je nacija izgrađena. Ako ne postoji usklađenost između identiteta etničkih grupa i zajedničke nacije kao izraza političke volje građana, to može dovesti, a istorijski često i jeste dovelo, do međuetničkih sukoba. Takve tenzije narušavaju legitimitet države i dovode do društvene nestabilnosti.

Imajući ovo u vidu za izgradnju stabilne države i društva ključno je konstruisati odgovarajuće **konsocijacijske institucionalne** aranžmane poput zaštite manjinskih prava, proporcionalnog parlamentarnog predstavnštva, garancije autonomije etničkih grupa što suštinski označava stvaranje političkog sistema putem saradnje različitih etničkih grupa kao osnovom političke moći.

Dolje su navedene neke od ključnih teorijskih perspektiva odnosa etničkih grupa sa državom:

- **Konsocijalizam:** Ova teorijska perspektiva posmatra konstrukciju odgovarajućeg institucionalnog aranžmana u multietničkim društvima kako bi se putem dijeljenja moći među etničkim grupama postigla stabilnost.
- **Teorije etničkog takmičenja:** Ovaj skup teorija ispituje implikacije za stabilnost društva u slučaju postojećeg međuetničkog konflikta gdje, ukoliko postoje nekontrolisani istorijski ugrađeni društveni rascjepi između etničkih grupa, političke partije se mobilisu uz liniju etničkih rascjepa što nerijetko dovodi do međugrupnih tenzija i destabilizacije društva.
- **Konstruktivistička perspektiva odnosa etniciteta i države:** Ovo teorijsko usmjerenje smatra da međuetnički konflikti nisu inherentni razlikama u identitetu etničkih grupa kao takvih već su

rezultat načina na koji institucije i elite daju okvire i predstavljaju različite identitetske kategorije.

- **Centripetalizam:** Ova teorijska perspektiva je suprotstavljena konsocijalnoj teoriji i nasuprot naglašavanja autonomije etničkih grupa i artikulaciju političkih zahtjeva na toj osnovi, centripetalizam se zalaže za izgradnju instituiconalnog aranžmana u kome se javlja podsticaj partijama i drugim političkim akterima da predstavljaju interese van jedinstvene etničke baze čime bi integrisali interese u zajednički građanski prostor.
- **Multikulturalno građanstvo:** Ova teorija sagledava liberalno demokratski poredak kao društveni sistem u kome su manjinska etnička prava razrađena i definisana u kontekstu individualnih prava, ali, za razliku od konsocijalizma, definiše manjinska prava u skladu sa najopštijim individualnim građanskim pravima ili, drugačije rečeno, postojanje individualnih građanskih prava pretpostavlja i podrazumijeva postojanje manjinskih prava.
- **Teorije etničkog razgraničavanja:** Ova teorijska perspektiva se usmjerava na etnički sukob i nejednakost kroz društvene procese putem kojih etničke granice postaju manje ili više izražene i samim time više ili manje politički istaknute u kontekstu strategija izgradnje države.
- **Svakodnevni nacionalizam i obična etnička pripadnost:** Ova teorija smatra da se nacionalni i etnički identiteti grade kroz svakodnevnu rutinu, prakse, simbole i diskurse, a ne samo putem elitne mobilizacije ili međuetničkog sukoba.

ZNAČAJ NACIONALNOG PITANJA U CRNOJ GORI

Prostor bivše Jugoslavije tokom 20. vijeka bio je svjedok kompleksnih društvenih, političkih i etničkih dinamika koje su vodile formiranju i raspadu nacija, nacionalnim sukobima i stvaranju nacionalnih država. Ovaj region je prošao kroz značajne promjene, od ujedinjenja u jednu državu nakon Prvog svjetskog rata do raspada tokom devedesetih godina 20. veka, praćenog oružanim sukobima, koji su uključivali etničko i vjersko nasilje. Jugoslavija, koja je osnovana 1918. godine, nastala je na ruševinama Austro-Ugarske i Otomanskog carstva. Ideja jugoslovenstva, koja je podrazumijevala zajedništvo južnoslovenskih naroda, bila je ključna za formiranje ove države. Međutim, unutar Jugoslavije postojao je dubok etnički i kulturni jaz između različitih naroda, primarno Srba, Hrvata, Slovenaca, Bošnjaka, Makedonaca i Crnogoraca. Tokom vladavine Josipa Broza Tita, lidera Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), sprovedene su politike koje su težile očuvanju jedinstva zemlje (bratstvo i jedinstvo). Titoizam je kombinovao socijalizam sa specifičnim karakteristikama jugoslovenskog modela samoupravnog socijalizma. Međutim, i pored ovih napora, nacionalni identiteti nisu nestali, već su često bili potisnuti. Nakon Titove smrti 1980. godine, počeo je period dezintegracije. Nacionalizam je ponovno postao značajan faktor. Postepeno jačanje etničkih identiteta i političkih pokreta koji su se zalagali za nacionalne ciljeve doprinijelo je fragmentaciji zemlje. Raspad Jugoslavije devedesetih godina obilježen je nizom sukoba, počevši od slovenačkog odvajanja (1991), pa do rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995) i sukoba u Hrvatskoj. U ovim sukobima, etnički identiteti igrali su ključnu ulogu, a sukobi su često bili praćeni etničkim čišćenjem i ratnim zločinima.

Rat u Bosni i Hercegovini posebno je bio obilježen etničkim čišćenjem, gdje su različite etničke grupe, posebno Bošnjaci, Srbi i Hrvati, bili izloženi masovnim progona, ubistvima i deportacijama. Srebrenički masakr, koji se dogodio 1995. godine, jedan je od najtragičnijih događaja tokom ovog rata. Raspad Jugoslavije doveo je do formiranja novih nacionalnih država. Hrvatska i Slovenija proglasile su nezavisnost 1991. godine, što je dovelo do oružanih sukoba s jugoslovenskom vojskom. Bosna i Hercegovina proglasila je nezavisnost iste godine, što je izazvalo sukobe između različitih etničkih grupa, posebno Srba, Hrvata i Bošnjaka. I danas, region bivše Jugoslavije suočava se s tenzijama i izazovima u procesu izgradnje stabilnih država. Nacionalni identiteti i pitanja sukcesije i teritorijalnih granica i dalje često izazivaju napetosti. Teorijski, prostor bivše Jugoslavije pruža bogatu studiju o uticaju nacionalizma na formiranje, ali i raspad države. Nacionalni sukobi, etničko čišćenje i formiranje novih država duboko su ukorijenjeni u kompleksnoj istoriji regiona. Razumijevanje ovih dinamika važno je ne samo za pravilno tumačenje prošlih događaja već i za izgradnju trajne stabilnosti u ovom regionu.

NACIONALNI RASCJEPI U CRNOJ GORI

Nacionalni odnosi, sukobi i pitanja u Crnoj Gori predstavljaju složenu dinamiku koja je proistekla iz istorijskih, etničkih i političkih faktora. Tokom vijekova, Crna Gora je bila pod uticajem različitih imperija, a raznovrsna etnička i kulturna struktura često je bila izvor tenzija. Crna Gora ima dugu istoriju koja obuhvata period vladavine Otomanskog carstva, Venecijanske republike, kao i različite faze autonomije. Tokom vremena, različite etničke grupe su nastanjivale ovo područje, uključujući primarno Crnogorce, Srbe, Albance, Bošnjake i druge manje zajednice. U 19. vijeku, Crna Gora se oslobodila otomanske vlasti, stvarajući Kraljevinu Crnu Goru. Ipak, unutar ove kraljevine postojali su različiti identiteti i interesi. Crnogorci, koji su sebe doživljavali kao čuvare pravoslavne tradicije i nezavisnosti, i oni su u tom vremenu činili većinu stanovništva. Tokom perioda Jugoslavije, Crna Gora je bila jedna od republika u okviru federacije. Različite etničke grupe živjele su u miru, ali su se i tada pojavljivali određeni nacionalni izazovi i tenzije. Raspad Jugoslavije 1990-ih godina uticao je na Crnu Goru. Odnosi između Crne Gore i Srbije, koje su činile Saveznu Republiku Jugoslaviju, postali su predmet promjene. U tom periodu, lider Crne Gore, Milo Đukanović, je 90-tih podržavao ideju Crne Gore u sastavu Jugoslavije, a nakon rascjepa u DPS-u (1997) promijenio je stranu, i počeo da podržava politike usmjerene ka nezavisnosti od Savezne Republike Jugoslavije, što je kulminiralo referendumom o nezavisnosti 2006. godine. Referendum o nezavisnosti Crne Gore 2006. godine rezultirao je odlukom da se Crna Gora osamostali od zajednice sa Srbijom. Ovaj proces pratile su tenzije usljed činjenice da su oni koji se izjašnjavaju kao Srbi u Crnoj Gori snažno preferirali opstanak zajedničke države.

Pitanje srpskog naroda ostalo je aktuelno i poslije nezavisnosti. Srpski identitet i političke opcije često su bili povezani s odnosima između Crne Gore i Srbije. Prava, jezik, i pitanje Srpske pravoslavne crkve su, takođe, bili predmet rasprave i tenzija. Danas, a možemo reći kao i uvijek, Crna Gora je zemlja s podijeljenim identitetima. Postoji jaka tradicija crnogorskog identiteta koja se vezuje za istorijske periode otpora protiv osmanske vlasti. S druge strane, postoji i snažan identitet vezan za srpsku zajednicu, posebno u određenim regionima. Stoga je savremena politika crnogorskog društva snažno oblikovana pitanjima identiteta. Stranke i lideri usmjeravaju se prema različitim interpretacijama istorije i identiteta, često koristeći ova pitanja u političke svrhe. Nacionalizam je i dalje prisutan u političkom diskursu.

Crna Gora je mjesto gdje se različiti identiteti, kulture i politički interesi prepliću. Nacionalni odnosi, sukobi i pitanja ostaju ključni u oblikovanju društva i političke scene. Kontinuirano razumijevanje ove dinamike važno je za izgradnju održive političke zajednice i rješavanje pitanja koja proizlaze iz istorije i različitosti u Crnoj Gori. Etnički identitet i pitanja koja proizlaze iz odnosa između Srba i Crnogoraca u Crnoj Gori su složena i često kontroverzna tema koja je uticala na političku scenu, društvene odnose i nacionalnu dinamiku u zemlji. Crna Gora i Srbija su imale istorijsku povezanost, posebno tokom perioda borbi protiv Osmanskog carstva. Tradicija otpora protiv osmanske vlasti bila je dio zajedničkog nasljeđa. Međutim, podjela između Crnogoraca i Srba u kontekstu Crne Gore često se bazira na političkim i identitetskim

pitanjima. Postoji tradicija crnogorskog identiteta koja je izražena u određenim istorijskim periodima, kao što su borbe protiv Osmanskog carstva i autonomija tokom 19. veka. Crnogorci su se često identifikovali kao posebna nacija s vlastitom istorijom i tradicijom. Sa druge strane, postoji značajna zajednica Srba u Crnoj Gori koja se često identifikuje s širim srpskim identitetom. Povezanost s Srbijom, zajednički jezik, kultura i vjera često se ističu kao faktori koji jačaju srpski identitet u Crnoj Gori. Politika je igrala ključnu ulogu u oblikovanju etničkih identiteta. Neki politički lideri u Crnoj Gori isticali su crnogorski identitet kao osnovu za izgradnju suverene i nezavisne države. Drugi su, pak, naglašavali srpski identitet i podržavali snažne veze s Srbijom. Nacionalizam je često prisutan u političkim kampanjama, a podjela između crnogorskog i srpskog identiteta korišćena je kao političko oruđe. Ova podjela nije samo etnička, već i politička, sa strankama koje podržavaju različite narative i prioritete.

Pravoslavna vjera ima značajan uticaj na etničke identitete u regionu. I Crnogorci i Srbi, većinski pravoslavni, dijele vjerske aspekte svojih identiteta. Ipak, vjerski identitet često je ukorijenjen u širem etničkom kontekstu. Jezik i kultura su takođe bitni faktori u formiranju etničkih identiteta. Iako je jezik gotovo identičan, postoje nijanse u izrazima i frazeologiji koji se koriste u crnogorskom i srpskom govoru. Kulturne manifestacije, poput pjesničkih tradicija i narodnih običaja, takođe se mogu razlikovati. Napetosti između crnogorskog i srpskog identiteta često su prisutne u društvu. Debata oko istorije, obilježavanje događaja iz prošlosti, kao i pitanja crkve i vjerske autonomije, sve su to pitanja koja doprinose napetostima.

Mediji igraju važnu ulogu u oblikovanju percepcija. Pitanja identiteta često su prisutna u medijskim izvještajima, komentarima i političkim diskursima, dodatno produbljujući podjelu. U Crnoj Gori poslednjih godina, naročito u zoni digitalnih medija, imamo naglašenu dinamiku koja se ogleda u formiranju nemalog broja interent portala koji eksplicitno stoje na strani neke od nacionalnih pozicija, nerijetko koristeći sva propagandna sredstva i uključujući se u partijske rascjepe. Rascjep između Srba i Crnogoraca u Crnoj Gori odražava složene faktore koji uključuju istorijske, političke, vjerske, kulturne i socijalne aspekte. Razumijevanje ove dinamike ključno je za izgradnju inkluzivnog društva koje poštuje raznolikost i radi na prevazilaženju etničkih podjela. Uprkos izazovima, postoji i potencijal za izgradnju zajedničkog identiteta koji uvažava i integriše različite elemente bogate istorije Crne Gore.

AKTUELNE POLITIČKE PRILIKE I MOGUĆE REPERKUSIJE NA NACIONALNA PITANJA

Od referenduma 2006 godine, pa do gubitka vlasti 2020. godine, DPS je kao vladajuća partija u nemaloj mjeri koristio strategiju 'odbrane Crne Gore od militantnog srpskog nacionalizma' kao način i opravdanje za legitimizaciju vlasti. Crna Gora je postala politički zarobljeno društvo, levitirajući između nužnosti odbrane DPS-a na vlasti, i 'ugrožavanja državnosti', koje bi se, navodno, desilo ukoliko DPS izgubi vlast. Drugim riječima, u Crnoj Gori bili su formirani snažni blokovi na polovima: DPS i Srpske partije, prvi koji 'brane državu', i potonji koji 'ugrožavaju državu'. Ovaj dominantni narativ je gotovo 15 godina bio glavna odlika političke scene, i ovaj narativ je snažno ukorijenjen u etničkim tenzijama i nacionalnim podjelama. Uz DPS sve vrijeme bile su kao podrška manjinski glasači i manjinske partije, koje usljed ratova i dešavanja 90-tih nisu mogli da budu ni na koji način na strani srpskih partija i srpskih struktura. Dodatno, između ova dva bloka uvijek se nalazila jedna, ne tako jaka ali snažna i autentična, ne-nacionalna, tačnije, građanska struktura koja se 'raseljavala' po različitim partijama (od Liberala, preko SDP-a i Pozitivne, do URA). Ovaj građanski korpus uvek je bio uklješten između DPS-a sa jedne, i Srpskih partija sa druge strane, s obzirom da su partije koje predstavljaju ovaj deo građanstva naglašeno bile protiv DPS-a, ali i na suprotnoj strani u odnosu na Srpske strukture i interese. U ovom kanjonu, građanske partije su u svim kritičnim trenucima pružale podršku DPS-u, koja je njima bila nužna za opstanak na vlasti. U avgustu 2020. godine DPS je izgubio vlast, a ovo se desilo primarno slabljenjem partijskog rejtinga, ali u najvećoj meri usled činjenice da je novoformirana građanska partija (URA) po prvi put odlučila da umjesto podrške DPS-u, zajedno sa prosrpskim partijama omogući smjenu vlasti.

Smjena vlasti DPS-a otvorila je pitanja nacionalnih odnosa i političke zajednice koja gradi crnogorsko društvo. Nacionalistički glasovi na svim stranama inicijalno su upozoravali i apelovali na sva važna pitanja koja su ponovo postala otvorena. Prva Vlada Zdravka Krivokapića nakon pada DPS-a, međutim, nije stavljala fokus nacionalna pitanja, a nju je veoma brzo nasledila druga Vlada na čelu sa Dritanom Abazovićem (URA), ali ovog puta uz podršku DPS-a. Ovaj scenario otvorio je mnogo pitanja o povratku na 'staro jedinstvo' građanskih partija i DPS-a. To se, međutim, nije dogodilo. Veoma brzo je postalo jasno da URA na čelu sa Dritanom Abazovićem ima sopstvenu ne-nacionalnu agendu, a da je DPS u ovom pogledu samo predstavljao inicijalni kapacitet podrške za formiranje vlade. Ubrzo je postalo veoma jasno da ova vlada neće biti dugog trajanja. Iako je ova Vlada imala naglašen građanski karakter, neki potezi su tu Vladu uveli u zonu odbrane 'srpskih interesa', a najsnažniji primjer je potpisivanje 'Temeljnog ugovora' sa Srpskom pravoslavnom crkvom, a koji je izazvao snažne reakcije nesrpskih partija i struktura. No, u ovoj zoni trajanja dve post-DPS Vlade porodila se nova partija, Pokret Evropa Sad (PES), koja je popularnost stekla na ekonomskom programu, tačnije, potezima dva ministra u Krivokapićevoj Vladi koji su ekonomskim mjerama značajno poboljšali životni standard građana. Jedan od ta dva ministra je danas Predsjednik Crne Gore, a drugi Premijer. Danas, Vlada PES-a integriše primarno građanske snage, ali Vladu podržavaju i srpske partije. No, ključno

je da je agenda ove vlade ekonomska i pro-evropska a nacionalna pitanja (uključujući i Popis) se pacifikuju. Najvažnije pitanje sa nacionalno-političke tačke gledišta jeste da li će, u kojoj meri, i dokle, ova Vlada uspeti da 'skine sa dnevnog reda' nacionalna pitanja, i obezbijedi novo građansko jedinstvo na bazi poboljšanja ekonomskog standarda i priključenja Crne Gore Evropskoj Uniji. Prema tome, sa nacionalnog stanovišta aktuelni trenutak se može okvalifikovati kao **nacionalizam na čekanju**, koji podrazumeva strpljenje nacionalnog osjećanja, i koje odlikovati 'čekanje' građana da li će Vlada ispuniti svoj ekonomski i EU program, ILI pak bude neuspješna u realizaciji te agende. Ukoliko bude uspješna, može se očekivati nadalje marginalizacija etničkog pitanja, a ukoliko ga ne ispuni, gotovo je izvjesno da će stare etničke podjele i nacionalna pitanja ponovo zauzeti ključno mjesto u oblikovanju crnogorskog društva i crnogorskog političkog prostora.

U periodu 2024. i 2025. godine politička scena Crne Gore nastavila je da reflektuje latentne napetosti u vezi sa nacionalnim pitanjima, iako su ona, na površini, ostajala u sjenci proklamovanih ekonomskih i evropskih integracionih prioriteta nove vlasti. Ključni događaj u ovom periodu bio je popis stanovništva, koji je, i pored formalno tehničkog karaktera, imao snažan simbolički i politički naboj. Popis je otvorio prostor za nova nadmetanja oko identiteta, pri čemu su srpske političke strukture pozivale građane na jasno izjašnjavanje o srpskoj nacionalnoj i jezičkoj pripadnosti, dok su procrnogorske partije i organizacije upozoravale na „demografsku asimilaciju“ i „tiho brisanje crnogorskog identiteta“. Iako su izbjegnuti veći incidenti zahvaljujući posredovanju međunarodnih aktera i djelimičnom dogovoru vlasti i opozicije o nadzoru nad sprovođenjem popisa, rezultati i interpretacije popisa dodatno su osnažili narative o dubokoj podijeljenosti društva. Paralelno, u parlamentu su se vodile žestoke debate oko inicijativa koje su imale simbolički značaj za srpski identitetski korpus, kao što su usvajanje rezolucije o žrtvama Jasenovca i pitanja vezana za očuvanje prava Srpske pravoslavne crkve. Ove inicijative su, s jedne strane, učvrstile podršku srpskih partija vladajućoj većini, dok su s druge strane izazvale nelagodnost kod procrnogorskih građanskih snaga i djelova opozicije. Uprkos naglašenim tenzijama u simboličkoj sferi, nacionalno pitanje nije preuzelo primat na političkoj agendi, jer je vlada nastavila da ističe ekonomski razvoj i napredak ka EU kao zajednički imenitelj za sve građane. Ipak, ostaje otvoreno pitanje u kojoj mjeri ovi napori mogu dugoročno amortizovati duboke identitetske podjele, te da li je aktuelna stabilnost samo privremena posljedica odlaganja ključnih nacionalnih rasprava.

O ISTRAŽIVANJU

Sa ciljem identifikacije ključnih aspekata etničkih i nacionalnih pitanja, kao i posebno identifikacije stepena nacionalizma i etničke distance, CEDEM je u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava realizovao opsežno anketno istraživanje. U narednim redovima dajemo kratak opis istraživanja.

Ciljevi istraživanja

- Mjerenje stavova o nacionalnim pitanjima
- Mjerenja stepena nacionalizma
- Mjerenje stepena razlika u socio-ekonomskom statusu između pripadnika različitih etničkih skupina
- Mjerenje etničke distance
- Ocjena rada nacionalnih savjeta

Metodologija:

- Anketni metod.
- Jedinice uzorkovanja bile su mjesne zajednice.
- Uzorak je dizajniran da bude reprezentativan za sve punoljetne građane Crne Gore.
- Uzorak je bio dvostruko-stratifikovan, sa slučajnim izborom ispitanika unutar odabranih popisnih krugova.
- Kriterijumi za uzorkovanje uključivali su regionalnu distribuciju i veličinu mjesne zajednice.
- Ispitanici su birani slučajno unutar domaćinstava na osnovu datuma rođenja.
- Nakon prikupljanja podataka, izvršena je post-stratifikacija prema polu/rodu, starosti i nacionalnoj pripadnosti.

Uzorak:

- Uzorak je reprezentativan za sve punoljetne građanke i građane Crne Gore
- Istraživanjem je obuhvaćeno 1007 ispitanika.
- Dodatno su uzorkovani ispitanici koji pripadaju nacionalnim manjinama
- Standardna greška mjerenja iznosi +/-3.1% za pojave sa incidencom od 50%, uz interval povjerenja od 95%.

Instrument:

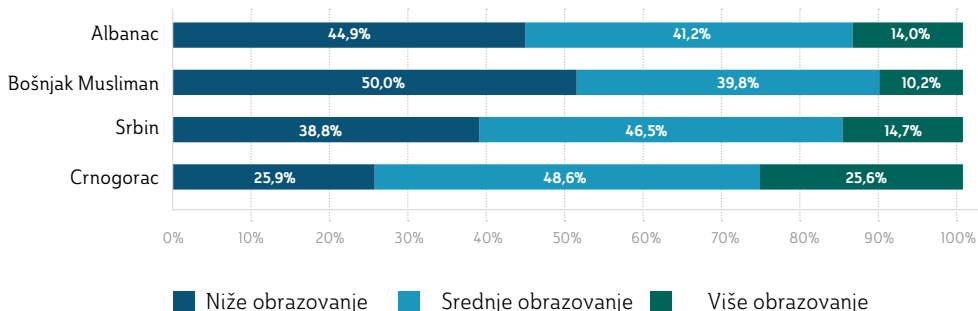
- Korišćen je upitnik specifično dizajniran za ovo istraživanje.
- Upitnik je uključivao nekoliko pitanja koja se često koriste u međunarodnim istraživanjima, kao i standardna pitanja koja CEDEM redovno koristi.

- Sadržao je 11 demografskih i 12 istraživačkih pitanja.
- Mnoga pitanja su bila predstavljena u formi matrice, sa većim brojem ajtema za poređenje

SOCIO-EKONOMSKE RAZLIKE IZMEĐU PRIPADNIKA RAZLIČITIH ETNIČKIH ZAJEDNICA

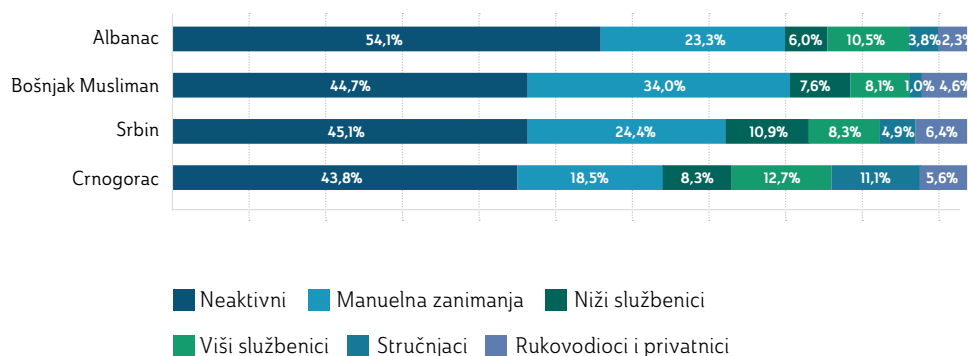
Najprije ćemo razmotriti socio-ekonomske razlike između pripadnika različitih nacija. Prvo pitanje koje je važno za socio-ekonomski status jeste obrazovanje. U Grafikonu 1 dajemo prikaz razlika u stepenu obrazovanja između pet nacionalnih zajednica. Razlike su izražene ($X^2(6)=47.9$, $p<.001$), i one ukazuju **da Crnogorci imaju značajno viši obrazovanja u odnosu na sve ostale nacionalne zajednice**. Najniži nivo obrazovanja je izmjerjen kod Bošnjaka/Muslimana.

Grafikon 1: Nacionalna pripadnost i stepen obrazovanja

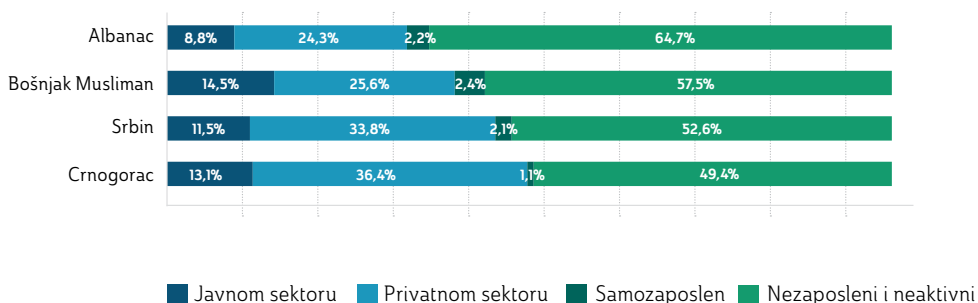
Kada se osvrnemo na razlike u zanimanju prikazane u grafikonu broj 2, jasno se da vidjeti izražene ($X^2(15)=48.03$, $p<.001$) da **Crnogorci u značajno manjoj meri se bave manuelnim zanimanjima dok se značajno veći procenat njih vode kao „stručnjaci“** dok se Bošnjaci/Muslimani procentualno najviše bave manuelnim zanimanjima a Srbi imaju jako sličnu distribuciju zanimanja kao Albanci.

Grafikon 2: Nacionalna pripadnost i zanimanje

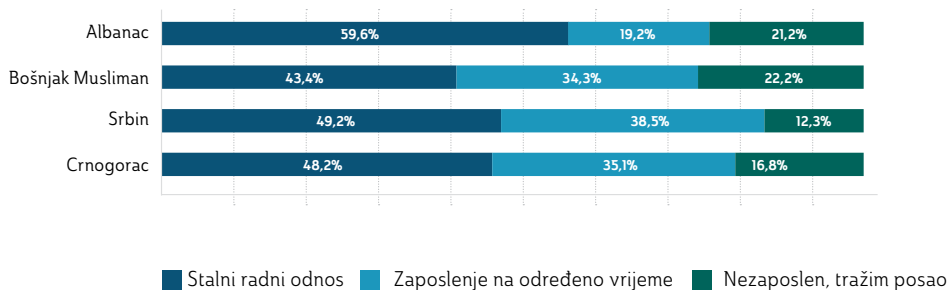
Kada je u pitanju sektor zaposlenosti, razlike između grupa za razliku od prethodna dva slučaja nisu statistički značajne ($X^2(9)=16.40$, $p= .059$), dok grafikon 3 ukazuje jedino na nešto izraženiji procenat Crnogoraca koji rade u privatnom sektoru u odnosu na ostale dok je nešto veći procenat u odnosu na ostale Albanaca nezaposlen odnosno neaktivan.

Grafikon 3: Nacionalna pripadnost i sektor zaposlenosti

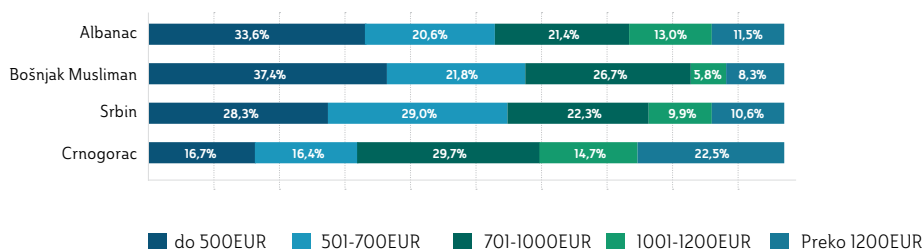
Kada je riječ o statusu zaposlenosti prikazanom na grafikonu 4, kada se isključe neaktivni i penzioneri, bez obzira na procentualne razlike koje se mogu uočiti, podatak ukazuje da nemamo značajnih razlika između nacionalnih skupina ($X^2(6)=9.77$, $p= .135$).

Grafikon 4: Nacionalna pripadnost i status zaposlenosti

Na kraju, mjerili smo i razlike u prihodima (grafikon 5). U istraživanju koristili smo ekstenzivnu ordinalnu skalu za mjerenje prihoda koja ima 18 stepeni, a za potrebe analize koristili smo kvantile koji su formirani za ovu svrhu (dakle, na PO 20% populacije). Podaci su veoma indikativni i oni ukazuju na veoma izražene razlike u prihodima između nacionalnih skupina ($X^2(12)=74.64$, $p<.001$). Svaki peti Crnogorac se nalazi u populaciji sa preko 1200 evra porodičnih prihoda, dok je ovaj procenat kod svih drugih kategorija značajno niži. Sa druge strane, tek nešto više od 15% Crnogoraca se nalazi u kategoriji najnižih prihoda, dok je ovo slučaj sa gotovo 29% Srba, 33% Albanaca, i preko 37% Bošnjaka i Muslimana. Podatak, prema tome, ukazuje da **Crnogorci imaju značajno više prihode od Srba, a ovi nešto više prihode od Albanaca i Bošnjaka, pri čemu ovi potonji (Bošnjaci i Muslimani) imaju nešto niže prihode od Albanaca.**

Grafikon 5: Nacionalna pripadnost i primanja

U cilju preciznog mjerenja socio-ekonomskog statusa, za potrebe analize formirali smo kompozitni socio-ekonomski skor (SES). Ovaj kompozitni skor predstavlja integraciju sa istim metrijskim karakteristikama (z skorovi), a na osnovu četiri indikatora: obrazovanje, zanimanje, radni tatus i prihodi (Shema 1). Najprije, provjerili smo relijabilnost mjerenja, a Cronbach's Alpha koeficijent iznosi 0.714, dok KMO test (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) iznosi 0.728 što će reći da četiri

navedene varijable na pouzdan način mjere SES. Za potrebe analize, na osnovu ovih četiri varijabli formirali smo faktorski skor na osnovu matrice bazičnih komponenti (Tabela 1). Prikaz distribucije faktorskog skora koji mjeri SES, prilažemo u Tabeli 2 i Grafikonu 6.

Shema 1: Socio-ekonomski skor (SES)

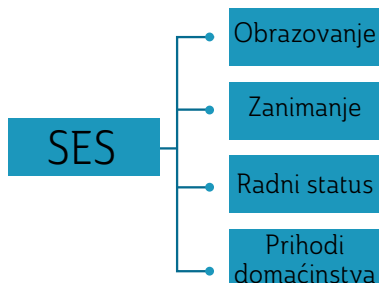

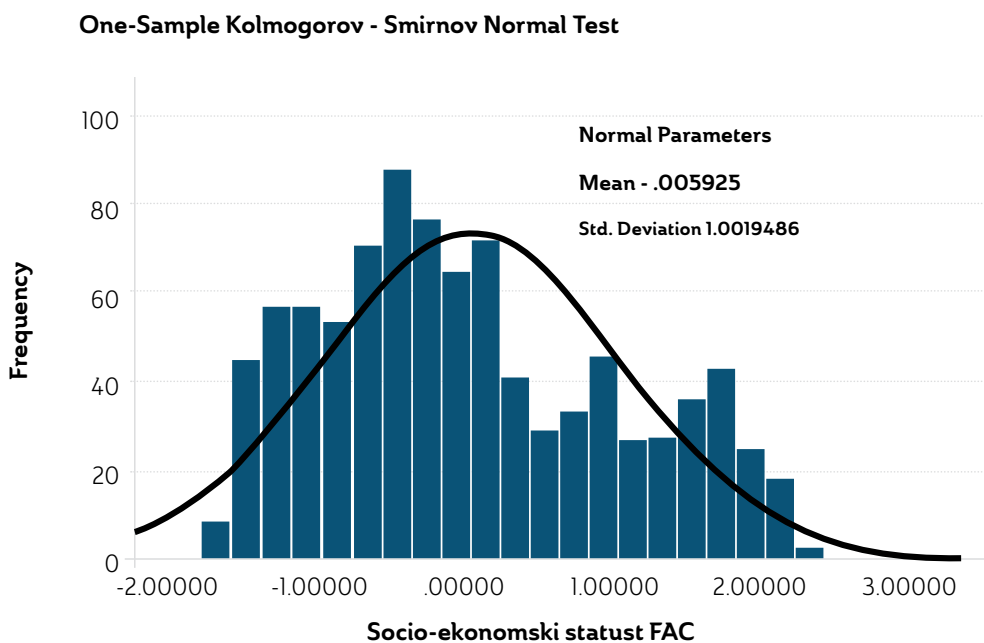
Tabela 1 Faktorska analiza (PCA) na osnovu četiri varijable koje mjere SES

	Opterećenja
Obrazovanje	0.819
Zanimanje	0.844
Prihodi domaćinstva	0.763
Radni status	0.796

Tabela 2. Socio-ekonomski skor (SES) statistički parametri faktorskog skora

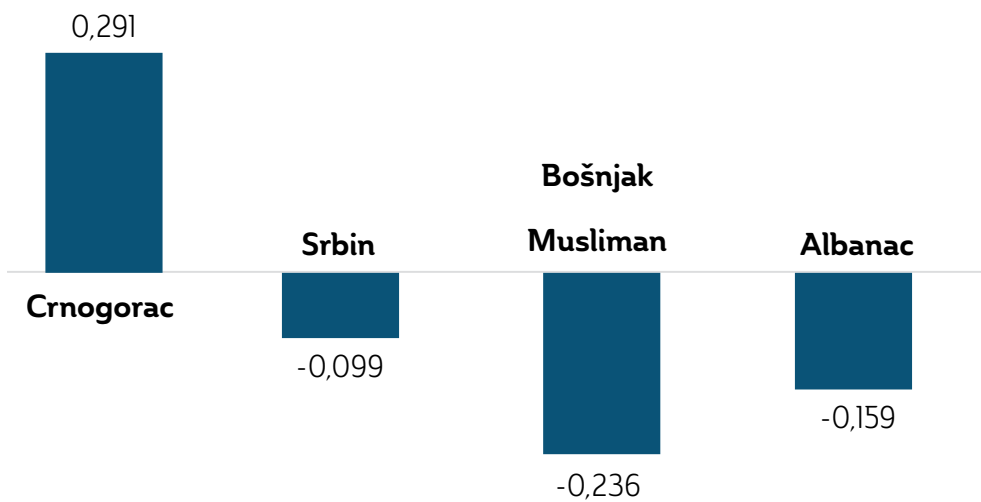
N	905	
Aritmetička sredina	0.000	
Medjana	-0.134	
Standardna devijacija	1	
Varijansa	1	
Skjunis	0.429	
Kurtozis	-0.812	
Minimum	-1.697	
Maksimum	2.296	
Percentili	25	-0.773
	50	-0.1343
	70	0.749

Grafikon 6: SES Distribucija

Ključni razlog formiranja kompozitnog socio-ekonomskog skora svih ispitanika bio je da se uporede razlike između različitih nacionalnih zajednica kada je riječ o socio-ekonomskom statusu. U grafikonu 7 dajemo prikaz razlika u aritmetičkim sredinama faktorskog skora SES. Podaci ukazuju na statistički značajne razlike između grupa ($F(3,900)=15.189, p<.001$). Prema tome, **tvrdimo da, kada je riječ o socio-ekonomskim razlikama u Crnoj Gori, mjerimo razlike koje ukazuju na viši stepen socio-ekonomskog statusa Crnogoraca u odnosu na ostale skupine.** Nadalje, veoma je važan nalaz, na osnovu LSD post-hoc testa, **tvrdimo da postoje značajne razlike u socio-ekonomskom statusu između Srba sa jedne i Bošnjaka/Muslimana i Albanaca sa druge strane.**

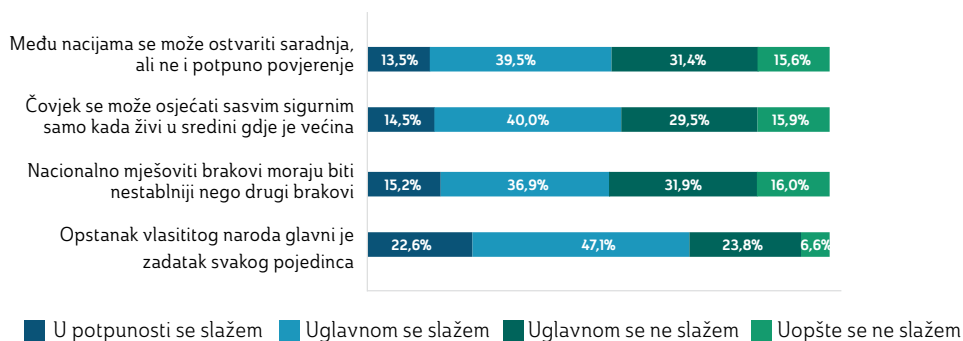
Grafikon 7 SES: Aritmetička sredina faktorskog skora za etničke grupe

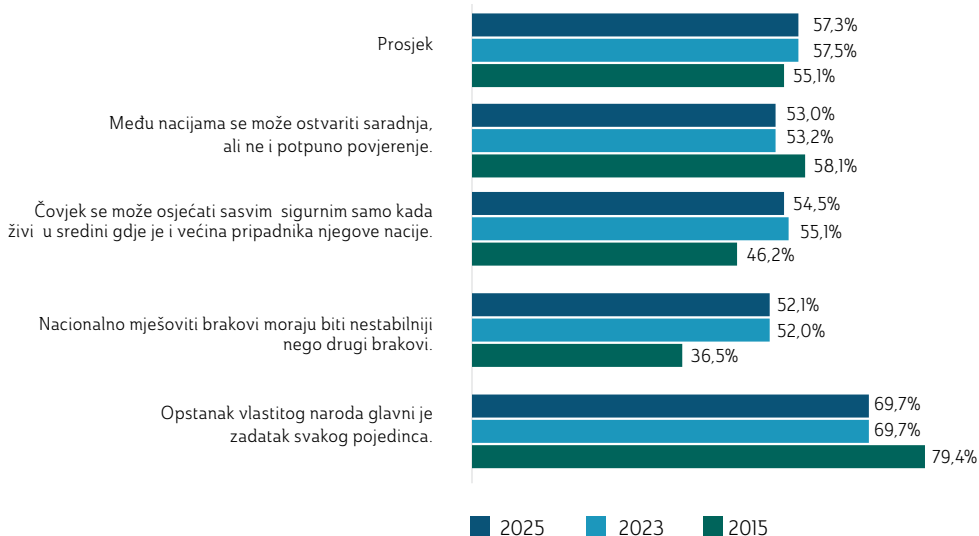
MJERENJE STEPENA NACIONALIZMA

Jedan od ključnih zadataka istraživanja bio je mjerenje stepena nacionalizma u Crnoj Gori. Za ovu svrhu koristili smo bateriju od 4 pitanja koju smo standardizovali u ranijim istraživanjima (CEDEM, 2015). Dakle, nacionalizam se četiri ajtema (tvrdnji) sa kojima ispitanici na četvorostepenoj ordinalnoj ljestvici iskazuju stepen slaganja. U grafikonu 8 dajemo prikaz ajtema i stepen slaganja za sve ispitanike u uzorku. Podaci ukazuju da se nešto više od petine građana u potpunosti slaže sa stavom da je 'opstanak naroda glavni zadatak svakog pojedinca, kumulativno (suma procenta procenta u potpunosti se slažem i uglavnom se slažem), sa ovim stavom se slaže gotovo 70% građana. U numeričkom smislu, ovaj stav je najprisutniji kod građana kada je riječ o nacionalizmu. Kumulativno, u većoj ili manjoj mjeri se preko polovine ispitanika slaže sa sva tri ostala stava. Dakle, **nema sumnje da je nivo nacionalizma u Crnoj Gori veoma visok.**

Grafikon 8. Slaganje sa stavovima koji mjere nacionalizam

Grafikon 9: Nacionalizam - trend

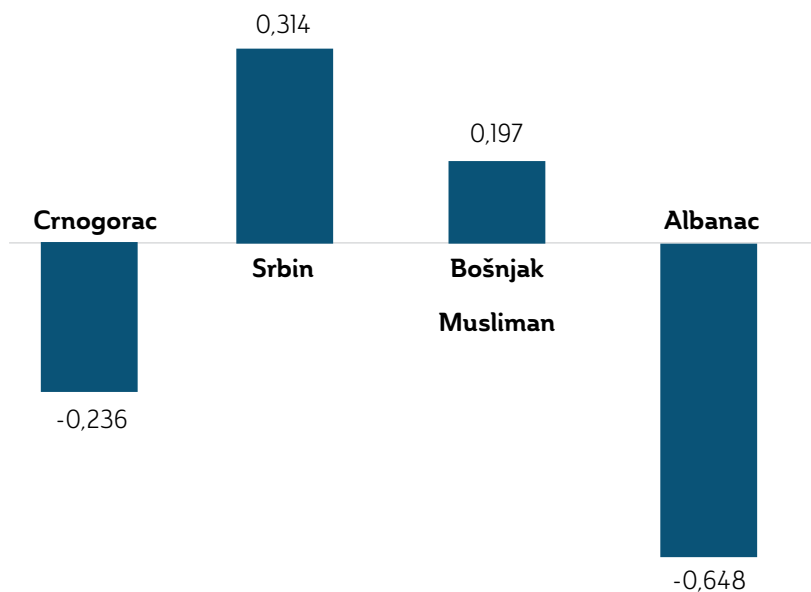

Kada uporedimo današnje vrijednosti sa mjerenjem iz 2023. godine, za koje imamo referentne podatke, **procjenjujemo da je stepen nacionalizma danas na manje-više istom nivou kao i 2023. godine osim u slučaju Albanaca kod kojih je izmjeren značajno niži nivo nacionalizma.** Ovo govori o tome da je nacionalizam prilično stabilna orijentacija građana Crne Gore osim u slučaju Albanaca koji mjere značajno niži stepen nacionalizma ove godine u odnosu na 2023. godinu. Teorijski poseban značaj u **objašnjenju pada nacionalizma kod Albanaca u Crnoj Gori u periodu 2023–2025. godine** ima djelovanje vlade formirane oko pokreta **Evropa sad**, čija je politička agenda utemeljena na ekonomskim reformama i ubrzanju evropskih integracija. Za razliku od prethodnih vlada, koje su nacionalna pitanja često stavljale u fokus političke borbe ili koristile identitetske tenzije kao mobilizacioni resurs, **aktuelna vlast se pozicionirala kao proevropska i prograđanska**, sa jasno izraženom ekonomskom misijom. Ovakva orijentacija stvorila je novo političko okruženje u kojem su identitetska pitanja izgubila centralno mjesto u javnom diskursu, a etničke razlike, uključujući i one između Albanaca i većinskog stanovništva, bile su pacifikovane u sferi svakodnevnih politike. U tom kontekstu, albanska zajednica, koja tradicionalno pokazuje visok stepen podrške evropskim integracijama i uključivanju u šire multietničke i multikulturalne okvire, doživjela je smanjenje potrebe za nacionalnom mobilizacijom. **Evropska unija, kao krajnji cilj aktuelne vlasti**, postala je simbol garancije za očuvanje manjinskih prava i inkluziju, čime je oslabljena funkcija nacionalizma kao instrumenta kolektivne samozaštite. Pored toga, učesće albanskih partija u strukturama vlasti i njihova uloga u ključnim procesima (poput dogovora oko popisa stanovništva ili evropskih reformi) dodatno su učvrstili osjećaj političke sigurnosti, smanjujući potrebu za posezanjem za nacionalističkim diskursom. Na taj način, evropski kurs vlade i naglasak

na ekonomskom prosperitetu značajno su doprinijeli depolitizaciji etničkih pitanja unutar albanske zajednice, čime je nacionalizam kod ove grupe izgubio na intenzitetu i političkoj relevantnosti u datom periodu. **Opšti stepen nacionalizma 2025. godine iznosi 57.3%, gotovo isto kao i 2023. godine dok stepen ekstremnog nacionalizma (prosječna vrijednost 'slažem se u potpunosti' na svim ajtemima) iznosi 16.5%.**

Nadalje, mjerili smo stepen nacionalizma s obzirom na etničku nacionalnu pripadnost. Za ovu svrhu formirali smo faktorski skor nacionalizma na osnovu četiri navedena ajtema/tvrdnje (Cronbach's Alpha = .874, KMO= 0.781). U grafikonu 10 dajemo prikaz stepena nacionalizma za pripadnike sve četiri etničke zajednice. Utvrđene razlike su veoma izražene ($F(3,582)=17.482$, $p<.001$). Podaci ukazuju **da najviši nivo nacionalizma mjerimo kod Srba i Bošnjaka, a razlike između pripadnika ove dvije etničke grupacije nisu značajne** (mjereno LSD post-hoc testom). Dakle, manje-više jednak (i veoma visok) stepen nacionalizma mjerimo kod Srba i Bošnjaka/Muslimana. Sa druge strane, **značajno niži nivo nacionalizma merimo kod Crnogoraca i Albanaca, pri čemu ne postoje značajne razlike između pripadnika ove dve nacionalne skupine** (opet, mjereno LSD post-hoc testom). Zaključujemo, **u Crnoj Gori je jako visok nivo nacionalizma, i ovaj nivo se promijenio značajnije samo kada su u pitanju Albanci. Komparativno, Srbe i Bošnjake/Muslimane odlikuje značajno viši nivo nacionalizma nego Crnogorce i Albance.**

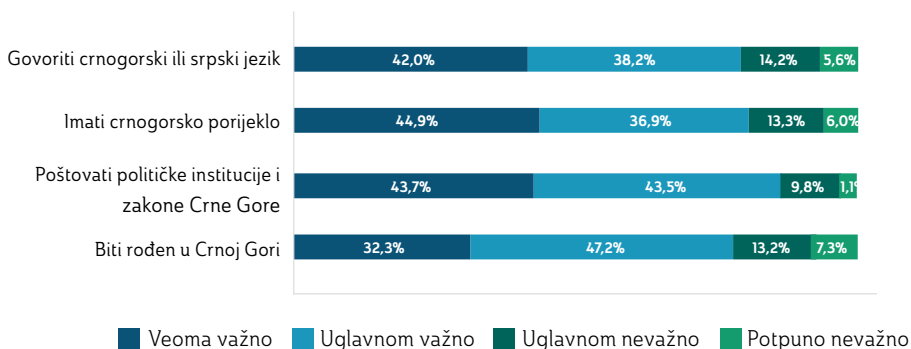
Grafikon 10: Nacionalizam u odnosu na nacionalnu pripadnost

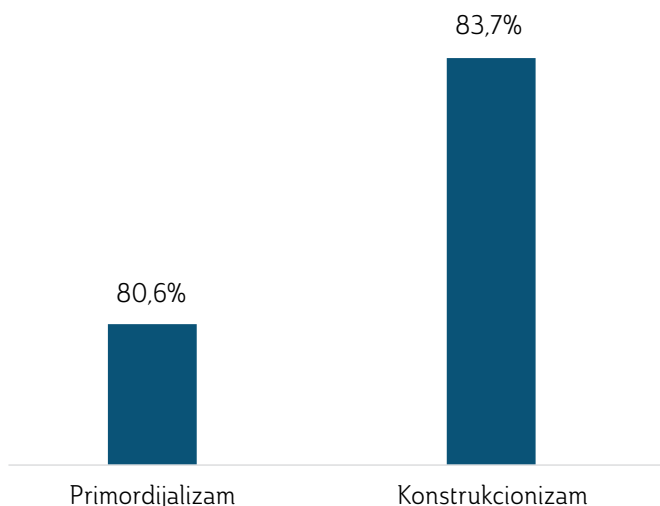
STAVOVI O NACIJI I NACIONALNIM PITANJIMA

Nezavisno od stepena nacionalizma, razumijevanje i interpretacija nacionalnog identiteta veoma je značajana. Stoga smo mi preduzeli mjerenje shvatanja nacionalnog identiteta na osnovu četiri ajtema odnsono tvrdnje koji se koriste u Evropskom istraživanju vrijednosti. Konceptualno i operacionalno, ova četiri ajtema treba da mjere dvije dimenzije shvatanja nacije, **primordijalističko i konstruktivističko**. Primordijalističko shvatanje podrazumijeva shvatanja nacije kao zajednice koja počiva na etnicitetu (zajednica krvi i tla), a istraživački ajtemi koji mjere ovo shvatanje jesu 'imati porijeklo, i biti rođen'. Sa druge strane, je konstrukcionističko stanovište po kome se nacionalni identitet određuje jezikom i odnosom prema institucijama. U grafikonu 11 dajemo prikaz stepena slaganja sa sva četiri ajtema. Podaci ukazuju da je visok stepen slaganja sa sva četiri ajtema, ali očigledno da je najniža vrednost 'biti rođen' u Crnoj Gori. U grafikonu 12 dajemo odnos između dva shvatanja nacije, na način da su prikazani prosječen vrijednosti ukupnog slaganja na po dva referentna ajtema. Podaci ukazuju jako visok stepen oba načina shvatanja nacije, ali su vrijednosti konstrukcionističkog shvatanja nacionalnog identiteta izraženije. To znači **da su u prosjeku građani Crne Gore više skloni da nacionalni identitet razumiju kroz zajednički jezik i zajedničku kulturu, nego kroz zajedničko porijeklo**.

Grafikon 11: Shvatanje nacionalnog identiteta

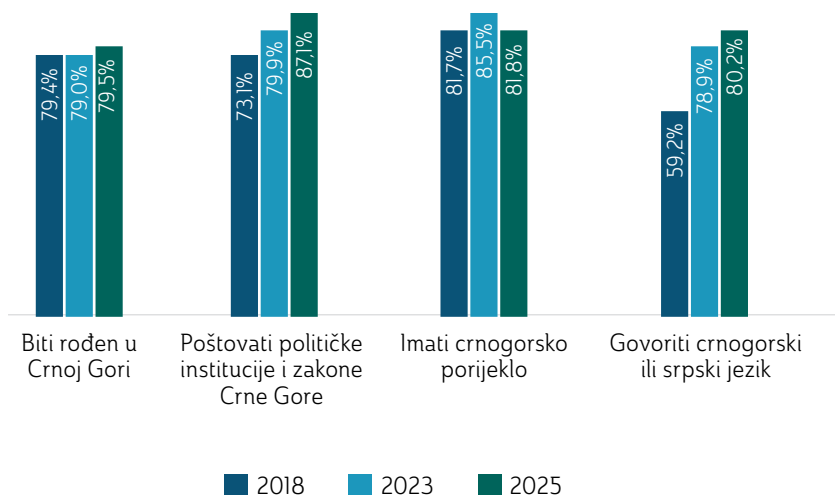

Grafikon 12: Primordijalizam i konstrukcionizam

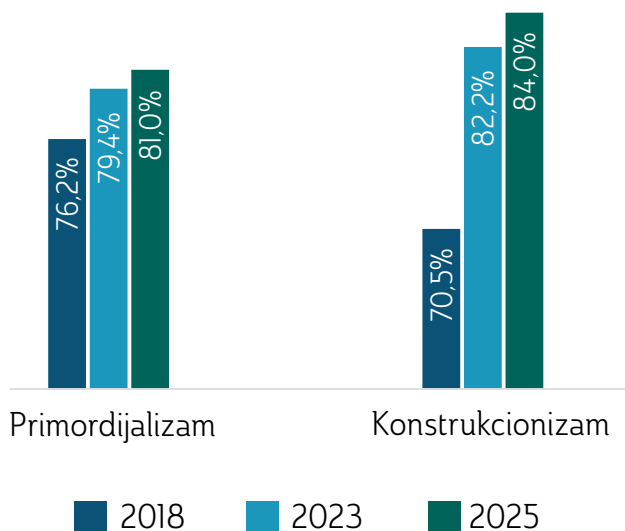

Prikaz ukupnog slaganja sa svim ajtemima dajemo u grafikonu 13. Podaci ukazuju da su sve mjerene vrijednosti danas gotovo iste kao 2023. godine što upućuje na to da nije došlo do značajnih razlika u koncepciji nacionalnog identiteta. Najvišu razliku mjerimo kod shvatanja nacionalnog identiteta posredstvom 'jezika'. Konsekvntno, u dvije kategorije nacionalnog identiteta dajemo prikaz razlika između dva istraživanja u grafikonu 14. Podaci ukazuju da imamo rast kada je riječ o oba shvatanja, ali da su posebno izraženo povećane vrijednosti konstrukcionistačkog shvatanja nacionalnog identiteta.

Grafikon 13: Shvatanje nacionalnog identiteta- poređenje 2025. sa 2018. i 2023. godinom

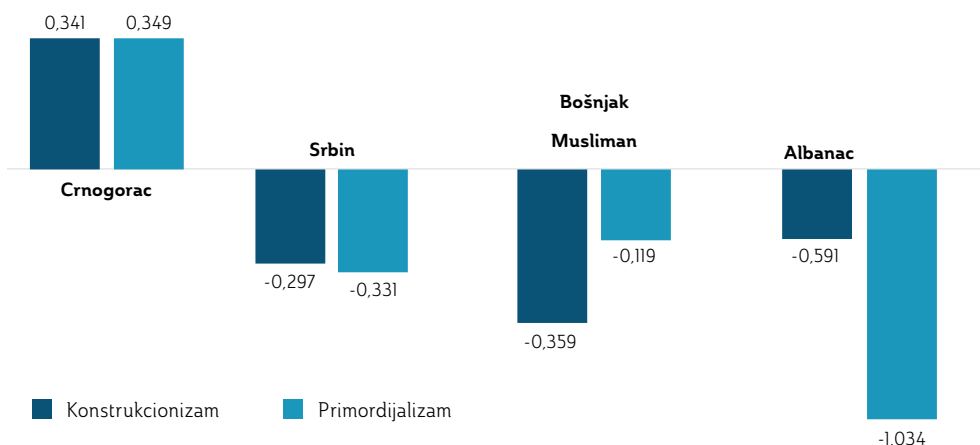

Grafikon 14: Primordijalizam i konstrukcionizam – poređenje 2018. sa 2018. i 2023. godinom

Ukoliko stepen primordijalizma uporedimo po pripadnicima različitih nacionalnih zajednica (Grafikon 15), možemo primijetiti značajne razlike ($F(3,688)=38.030, p<.001$). Ove razlike ukazuju **da je stepen i primordijalnog i konstrukcionističkog shvatanja nacionalnog identiteta daleko više izražen kod Crnogorca nego kod pripadnika svih ostalih etničkih zajednica**. Kod Bošnjaka/Muslimana i Srba merimo značajno niži nivo u odnosu na Crnogorce, ali razlika između ove dvije grupe nije značajna (mjereno LSD post-hoc testom). Sa druge strane, stepen primordijalizma kod Albanaca je značajno niži kako u odnosu na Srbe i Bošnjake, a još više u odnosu na Crnogorce (opet mjereno LSD post-hoc testom). Gotovo iste proporcije i odnose nalazimo kod mjerenja konstrukcionističkog shvatanja nacionalnog identiteta, dakle, razlike su opet značajne ($F(3,685)=29.986, p<.001$), i opet **Crnogorci značajno, čak i u većoj mjeri prednjače u odnosu na ostale etničke zajednice**. Crnogorci su značajno više i konstrukcionistički i primordijalistički orijentisani u odnosu na sve ostale skupine, Bošnjaci/Muslimani i Srbi se ne razlikuju (mjereno post-hoc testom) a kod Albanaca mjerimo značajno niže vrednosti u odnosu na sve ostale. Prema tome zaključujemo, **konstrukcionističko i primordijalističko shvatanje nacionalnog identiteta u Crnoj Gori jesu posebno karakteristika Crnogoraca, značajno manje su oba shvatanja prisutna kod Srba i Bošnjaka/Muslimana, dok su oba shvatanja nacionalnog identiteta najmanje izražena kod Albanaca**.

Grafikon 15: Primordijalizam i konstrukcionizam po nacionalnim zajednicama

MJERENJE ETNIČKE DISTANCE

Ključni cilj našeg istraživanja bio je mjerenje etničke distance. U društvima koja su multinacionalnog karaktera, i u kojima se politički identiteti u nemaloj mjeri preklapaju sa političkim identitetima, mjerenje socijalnog distanciranja po etničkim kriterijumima može biti veoma značajan indikator opšteg stanja u društvu, posebno, stanja političke zajednice. Dakle, etnička distanca predstavlja dubok uvid u međuljudske odnose, percepcije i interakcije unutar društva. Ovaj koncept ogleda se u stepenu socijalne distanciranosti među različitim etničkim grupama, izražavajući nivo udaljenosti ili bliskosti među pripadnicima tih grupa.

Etnička distanca definiše se kao socijalna i psihološka udaljenost između pripadnika različitih etničkih grupa u određenom društvu. Ovaj fenomen odražava skup normi, vrijednosti i stereotipa koji utiču na to kako pojedinci percipiraju i reaguju prema pripadnicima drugih etničkih zajednica. Kroz prizmu etničke distanciranosti, možemo analizirati stepen inkluzivnosti ili ekskluzivnosti unutar društva, identifikujući faktore koji doprinose ili umanjuju socijalnu koheziju.

Etnička distanca duboko je ukorijenjena u društveni kontekst, reflektujući istorijske, kulturne i političke faktore. U društvima koja su prošla kroz etničke konflikte ili promjene u političkim režimima, ova distanca može biti posebno izražena. Istorijski antagonizmi, kolektivna sjećanja i političke okolnosti često oblikuju stavove i percepcije pojedinaca prema drugim etničkim grupama. Različiti faktori utiču na nivo etničke distanciranosti u društvu. Edukacija, mediji, političke retorike, ekonomske prilike i prisustvo stereotipa igraju ključnu ulogu u oblikovanju stavova pojedinaca.

Takođe, psihološki mehanizmi poput grupnog identiteta, straha od nepoznatog ili predrasuda mogu pojačati ili umanjiti distancu među etničkim grupama. Razumijevanje etničke distanciranosti ključno je za analizu etničke dinamike. Visok nivo distanciranosti može rezultirati segregacijom, diskriminacijom i konfliktima, dok njen smanjeni nivo može pospješiti inkluzivnije i harmoničnije društvo. Analizirajući ove dinamike, istraživači mogu pružiti relevantne preporuke za izgradnju inkluzivnijih društava i smanjenje socijalne distance među etničkim grupama.

Istraživanje etničke distanciranosti se može realizovati na više načina. Jedan od najtradicionalnijih i najdominantnijih načina jeste korišćenje Bogardusove skale za mjerenje socijalne distance. Bogardusova skala obično se sastoji od niza izjava koje pojedinac ocjenjuje u vezi sa socijalnom distancom prema određenoj etničkoj grupi. Svaka izjava opisuje neki vid interakcije, a pojedinac zatim iskazuje spremnost da učestvuje u toj interakciji s pripadnicima određene etničke grupe. Autentična Bogardusova skala sastoji se iz sedam nivoa distanciranja, a u našem istraživanju mi koristimo devetostepenu skalu, tačnije, ispitanici izražavaju stav da li bi ili ne bi ostvarivali socijalne odnose sa pripadnicima drugih etničkih skupina u sledećim aspektima:

-
1. Da stalno živi u mojoj državi
 2. Da stanuje u mom susjedstvu u istoj zgradi ili ulici
 3. Da mi bude saradnik na poslu
 4. Da mi bude pretpostavljeni na poslu
 5. Da bude vaspitač mojoj djeci
 6. Da se s njim družim i posjećujem
 7. Da ima rukovodeći položaj u mojoj državi
 8. Da budemo u daljem srodstvu putem braka sa rođacima
 9. Da budemo u bliskom srodstvu putem vlastitog braka ili dece
-

Pojedinac zatim ocjenjuje svoju spremnost na skali. Na svakom od odnosa ispitanik u istraživanju iskazuje svoj stav dvovalentno. Bogardusova skala je skala gutmanovog tipa, dakle, svaki sljedeći stepen (odnos) izražava viši nivo bliskosti.

Bogardusova skala može se primjenjivati u različitim kontekstima, uključujući istraživanja socijalne distanciranosti, međuetničkih odnosa, kao i evaluaciju efekata programa za smanjenje predrasuda i povećanje tolerancije. Analiza rezultata može pružiti uvid u društvene stavove prema različitim etničkim grupama, identifikovati potencijalne oblasti konflikta ili stereotipa i pratiti promjene u percepcijama tokom vremena. Iako Bogardusova skala pruža koristan alat za mjerenje etničke distance, važno je uzeti u obzir nekoliko ograničenja. Skala se oslanja na subjektivne procjene pojedinaca, koje mogu biti podložne društvenom poželjnom odgovaranju ili promjenama tokom vremena. Takođe, skala se često koristi u određenim kulturnim kontekstima, a njeni rezultati mogu biti značajno uticani lokalnim normama i vrijednostima.

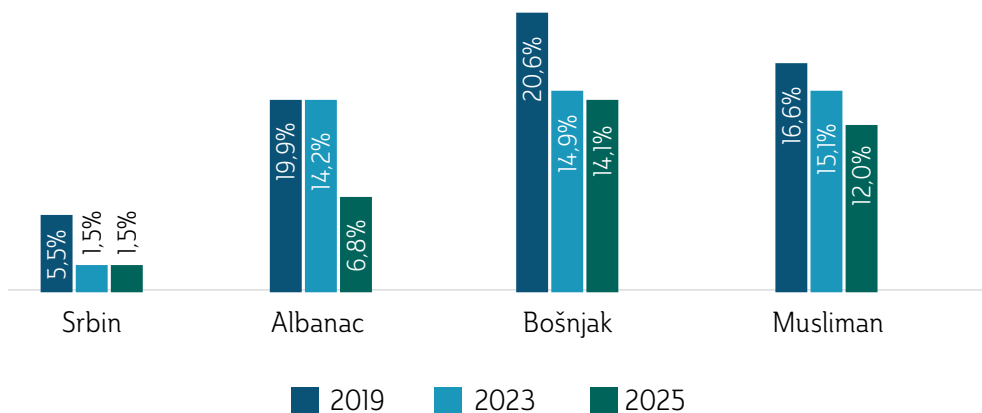
CEDEM tradicionalno u određenim vremenskim intervalima realizuje istraživanje etničke distance. Prvo istraživanje CEDEM je realizovao odmah nakon referenduma 2007. godine, a potom smo realizovali istraživanja 2013, 2018, 2019, 2023 i sada 2025. godine. Ovo znači ne samo da mjerimo etničku distancu, nego možemo i da mjerimo trendove. Na narednim stranama prilažemo rezultate mjerenja etničke distance.

Najprije, u Tabeli 3 dajemo prikaz distance prema Crnogorcima na svim ajtemima. Podaci ukazuju da Srbi iskazuju jako nizak nivo distance na svim ajtemima. Pripadnici nacionalnih manjina, međutim, iskazuju visok stepen distanciranja kada je riječ o srodničkim odnosima. U grafikonu 16 prosječne vrijednosti distanciranja prema Crnogorcima na svim ajtemima, a podatak dajemo komparativno sa istraživanjima koja su realizovana 2019. i 2023. godine. Podatak ukazuje da se, uopšteno, stepen distanciranja prema Crnogorcima vidno smanjio. Drugim riječima **dolazi do dodatog etničkog zblizavanja ostalih nacionalnih grupa i Crnogoraca.**

Tabela 3: Distanca prema Crnogorcima

	Da živi u istoj državi	Komšija	Saradnik na poslu	Pretpostavljeni na poslu	Vaspitava decu	Druženje i posećivanje	Rukovodeći položaj u državi	Dalje srodstvo	Blisko srodstvo
Srbin	0.3%	0.3%	0.3%	1.7%	1.7%	0.7%	1.7%	10%	52%
Albanac	0%	0%	0%	0%	0.7%	0%	1.5%	22.8%	36.0%
Bošnjak	3.7%	3.1%	1.9%	1.2%	0.6%	0.6%	2.5%	51.9%	61.7%
Musliman	2.3%	0%	0%	0%	0%	0%	4.4%	45.5%	55.6%

Grafikon 16: Prosječna distanca prema Crnogorcima – poređenje 2025. sa 2018. i 2023. godinom

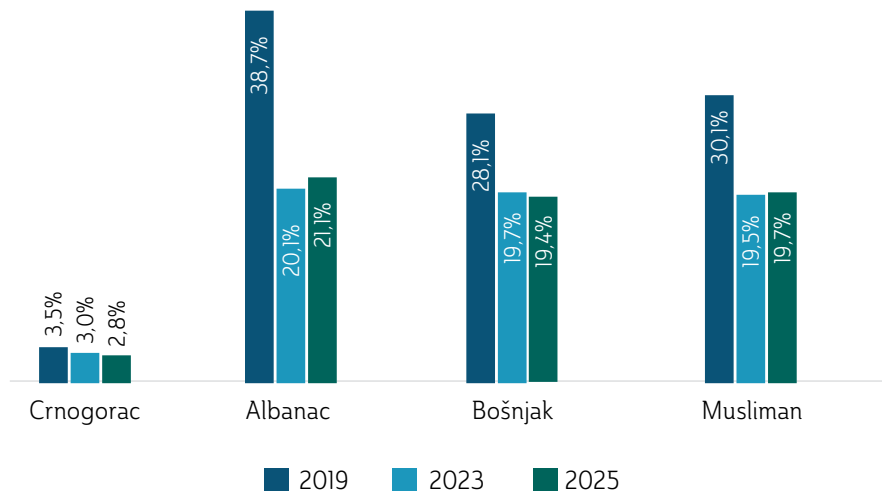

U Tabeli 4 dajemo prikaz etničkog distanciranja prema Srbima. Obrazac distanciranja veoma je sličan, mjerimo nisko distanciranje Crnogoraca prema Srbima na svim varijablama. Albanci iskazuju očigledno viši nivo distanciranja na svim aitemima prema Srbima u odnosu na Bošnjake i Muslimane, a nacionalne manjine su posebno osjetljive prema Srbima kada je riječ o srodničkim odnosima. Podaci prikazani na grafikonu 17 ukazuju da **Crnogorci danas, gotovo identično kao i u prethodnom istraživanju, iskazuju jako nizak stepen distanciranja u odnosu na Srbe**. Ono što je ključni nalaz je da je mera etničke distance između 2023. i 2025. godine prema Srbima ostala gotovo ista kod svih grupa.

Tabela 4: Distanca prema Srbima

	Da živi u istoj državi	Komisija	Saradnik na poslu	Pretpostavljeni na poslu	Vaspitava djecu	Druženje i posjećivanje	Rukovodeći položaj u državi	Dalje srodstvo	Blisko srodstvo
Crnogorac	1.7%	1.4%	1.4%	2.0%	1.7%	1.4%	6.0%	2.0%	7.4%
Albanac	6.6%	9.6%	13.2%	15.4%	12.5%	11.0%	14.0%	43.4%	64.0%
Bošnjak	4.3%	3.1%	2.5%	4.3%	3.7%	2.5%	13.5%	61.7%	79.0%
Musliman	2.3%	2.3%	2.3%	2.3%	4.4%	2.3%	13.6%	65.9%	82.2%

Grafikon 17: Prosječna distanca prema Srbima – poređenje 2025. sa 2019. i 2023. godinom

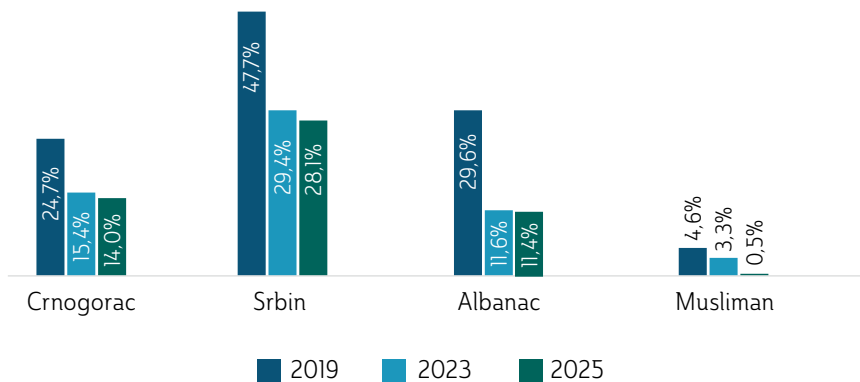

U Tabeli 6 dajemo prikaz etničkog distanciranja prema Bošnjacima. Podaci ukazuju da se pravoslavni korpus (Crnogorci i Srbi) značajno distanciraju prema Bošnjacima kada je riječ o srodničkim odnosima. Dodatno, Srbi prema Bošnjacima iskazuju relativno visoku distancu i na drugim ajtemima. Albanci, takođe, iskazuju distanciranje prema Bošnjacima samo kada je riječ o srodničkim odnosima, a Muslimani prema Bošnjacima na svim ajtemima iskazuju jako nizak nivo distance. U grafikonu 18 dajemo prikaz prosječnih procentualnih vrijednosti distanciranja svih etničkih skupina prema Bošnjacima, i to komparativno u odnosu na prethodno istraživanje. Rezultati ukazuju na konzistentan obrazac distanciranja kao što je bio i slučaj u prethodnom istraživanju 2023. godine, odnosno **nisu zabilježene značajne promjene u etničkoj distanci prema Bošnjacima.**

Tabela 6 Distanca prema Bošnjacima

	Da živi u istoj državi	Komsija	Saradnik na poslu	Pretpostavljeni na poslu	Vaspitava djecu	Druženje i posjećivanje	Rukovodeći položaj u državi	Dalje srodstvo	Blisko srodstvo
Crnogorac	0.9%	14%	2.3%	4.3%	3.7%	3.1%	22.2%	32.7%	55.1%
Srbin	4.2%	4.2%	10.5%	20.9%	12.9%	11.5%	38.5%	66.8%	83.3%
Albanac	2.9%	2.9%	2.9%	3.7%	2.9%	2.2%	5.9%	25.0%	53.7%
Musliman	0%	0%	0%	0%	0%	0.0%	4.4%	0%	0%

Grafikon 18: Prosječna distanca prema Bošnjacima – poređenje 2019. sa 2019. i 2023. godinom

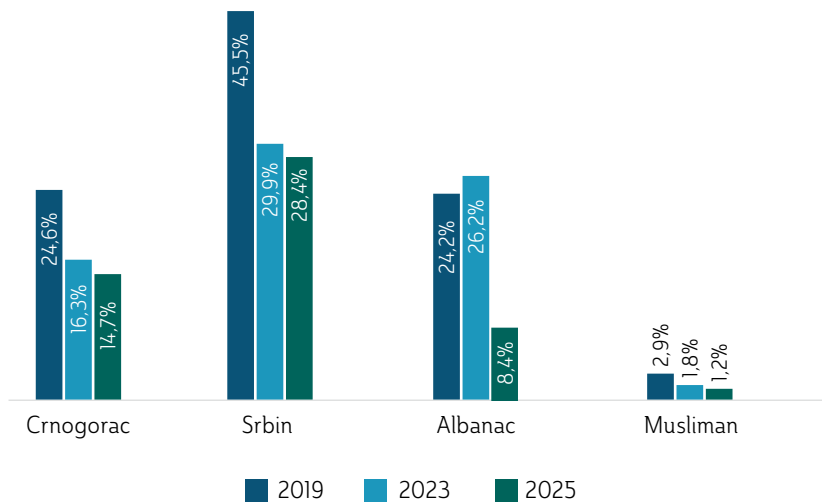

U Tabeli 7 dajemo prikaz distanciranja prema Muslimanima od strane pripadnika svih drugih etničkih skupina. Podatak ukazuje da Bošnjaci iskazuju jako nizak nivo distanciranja u odnosu na Muslimane. Sa druge strane, Srbi i Crnogorci iskazuju relativno visok nivo distanciranja kada je riječ o srodničkim odnosima, a ovi prvi (Srbi), iskazuju određenu rezervu prema Muslimanima i na drugim ajetima. Albanci, također, iskazuju relativno visok nivo distance kada je riječ o srodničkim odnosima. Ključni podatak prikazan u grafikonu 19 ukazuje da se **prosječna distanca kada su u pitanju Srbi i Crnogorci prema Muslimanima nije promijenila u značajnoj meri**. Jedina zabilježena značajna razlika je **distanca Albanaca prema Muslimanima koja je u značajnoj mjeri pala u odnosu na 2023. godinu**.

Tabela 7 Distanca prema Muslimanima

	Da živi u istoj državi	Komsija	Saradnik na poslu	Pretpostavljeni na poslu	Vaspitava djecu	Druženje i posjećivanje	Rukovodeći položaji u državi	Dalje srodstvo	Blisko srodstvo
Crnogorac	1.7%	1.4%	3.4%	6.8%	4.3%	3.1%	21.0%	34.7%	56.0%
Srbin	3.8%	3.5%	9.1%	21.3%	13.6%	11.2%	39.7%	68.9%	84.3%
Albanac	0%	0%	0%	1.5%	1.5%	1.5%	3.7%	21.5%	45.6%
Bošnjak	3.1%	0.6%	0.6%	0%	0.6%	0.6%	0.6%	1.9%	3.1%

Grafikon 19: Prosječna distanca prema Muslimanima – poređenje 2019 sa 2019 i 2023 godinom

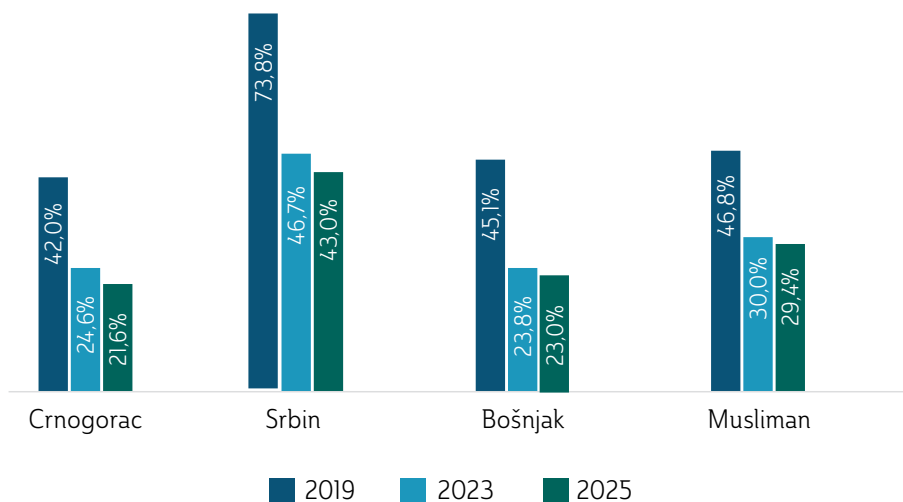

U Tabeli 8 dajemo prikaz distanciranja pripadnika svih skupina prema Albancima. Prema ovoj etničkoj skupini i Crnogorci, a još više Srbi na svim ajetima iskazuju relativno visoku distancu, a ovo naročito važi za srodničke odnose. Bošnjaci i Muslimani, takođe, prema Albancima iskazuju određeni stepen distanciranja, koji je, opet, jako visok kada se dođe do srodničkih odnosa. U grafikonu 20 možemo vidjeti **da se distanca prema Albancima nije značajno promijenila između 2023. i 2025. godine.**

Tabela 8 Distanca prema Albancima

	Da živi u istoj državi	Komšija	Saradnik na poslu	Pretpostavljeni na poslu	Vaspitava djecu	Druženje i posjećivanje	Rukovodeći položaj u državi	Dalje srodstvo	Blisko srodstvo
Crnogorac	4.3%	6.0%	9.9%	18.5%	16.8%	14.2%	30.7%	36.1%	58.0%
Srbin	12.2%	18.2%	25.8%	43.7%	40.2%	32.9%	54.0%	72.5%	87.4%
Bošnjak	4.3%	4.3%	6.7%	13.0%	11.1%	8.0%	30.2%	56.8%	72.2%
Musliman	0%	0%	8.9%	15.6%	13.3%	13.3%	46.7%	77.8%	88.9%

Grafikon 20: Prosječna distanca prema Albancima – poređenje 2019 sa 2019 i 2023 godinom

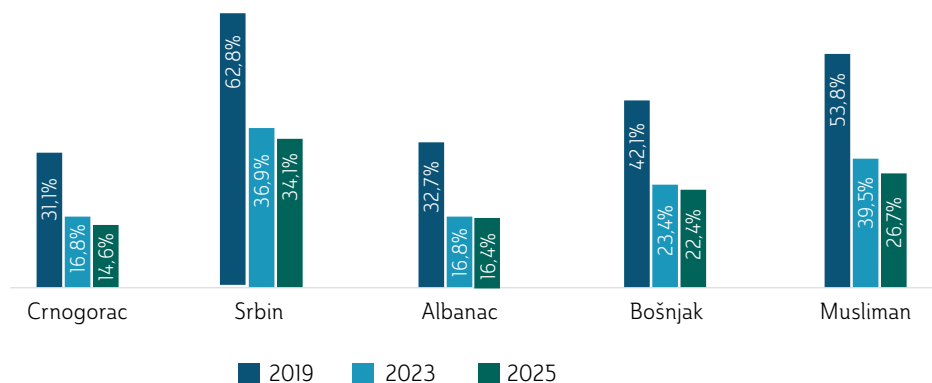
U Tabeli 9 dajemo prikaz etničke distance koju pripadnici svih etničkih grupa na svim ajetemima iskazuju prema Hrvatima. Crnogorci iskazuju prema Hrvatima relativno nisku distancu na prva tri odnosa, ali već na ostalim ajetemima mjerimo određeni stepen distanciranja, a ovo naročito važi kada je riječ o srodničkim odnosima. Srbi prema Hrvatima iskazuju relativno visoko distanciranje na svim ajetemima, i opet, ovo distanciranje je veoma izraženo kada je riječ o srodničkim odnosima. Bošnjaci i Muslimani iskazuju sličan obrazac u odnosu prema Hrvatima, a stepen distanciranja nije zane-

marljiv, naročito kada je riječ o političkim ajtemima (rukovodeći položaj) i posebno o srodničkim odnosima. Ključni podatak je trend koji mjerimo (Grafikon 21). Podaci ukazuju da se **pripadnici svih etničkih skupina danas u nešto manjoj meri distanciraju prema Hrvatima nego što je to bio slučaj 2023. godine.**

Tabela 9 Distanca prema Hrvatima

	Da živi u istoj državi	Komišija	Saradnik na poslu	Pretpostavljeni na poslu	Vaspitava djecu	Druženje i posjećivanje	Rukovodeći položaj u državi	Dalje srodstvo	Blisko srodstvo
Crnogorac	4.0%	3.7%	3.7%	10.8%	9.1%	6.8%	27.8%	25.9%	40.1%
Srbin	10.5%	14.0%	17.8%	33.9%	28.0%	21.7%	48.8%	59.2%	73.4%
Albanac	3.7%	4.4%	7.4%	8.1%	9.6%	7.4%	20.6%	28.7%	58.1%
Bošnjak	3.1%	1.9%	4.3%	12.3%	8.6%	8.0%	32.1%	57.4%	74.1%
Musliman	0%	0%	4.5%	13.6%	11.4%	6.8%	44.4%	75.0%	84.4%

Grafikon 21: Prosječna distanca prema Hrvatima – poređenje 2019. sa 2023. i 2025. godinom

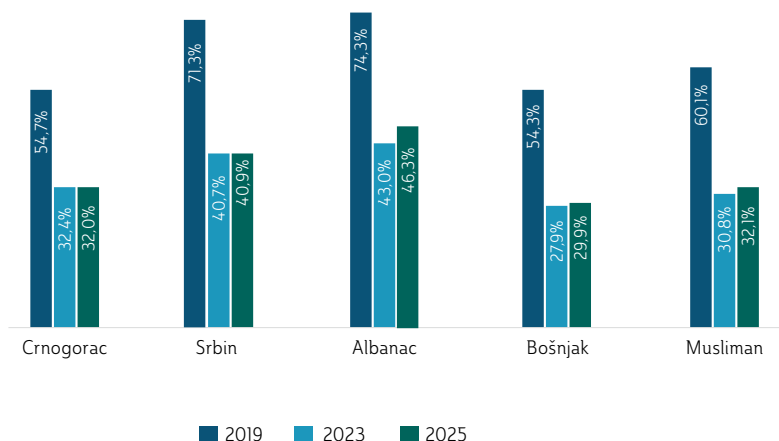

Na kraju, mjerili smo i distancu prema Romima (tabela 10). Podaci, jednostavno, ukazuju na tradicionalno visok nivo distanciranja prema pripadnicima ove etničke skupine gdje je distanca posebno kod svih grupa najizraženija kada su u pitanju srodnički odnosi. Podaci prikazani na grafikonu 22 **ukazuju da nije došlo do promjene u trendu etničkog distanciranja prema Romima.**

Tabela 10 Distanca prema Romima

	Da živi u istoj državi	Komsija	Saradnik na poslu	Pretpostavljeni na poslu	Vaspitava djecu	Druženje i posjećivanje	Rukovodeći položaj u državi	Dalje srodstvo	Blisko srodstvo
Crnogorac	6.0%	17.9%	12.5%	24.1%	28.1%	24.1%	42.0%	54.5%	78.4%
Srbin	8.0%	16.1%	19.9%	33.9%	37.6%	29.3%	60.1%	74.9%	88.5%
Albanac	9.6%	39.7%	31.6%	44.9%	47.8%	44.9%	49.3%	64.0%	85.3%
Bošnjak	8.6%	11.1%	10.4%	21.0%	19.6%	16.7%	36.4%	64.8%	80.2%
Musliman	0%	6.8%	9.1%	18.2%	24.4%	13.3%	47.7%	80.0%	88.9%

Grafikon 22: Prosječna distanca prema Romima – poređenje 2019. sa 2019. i 2023. godinom

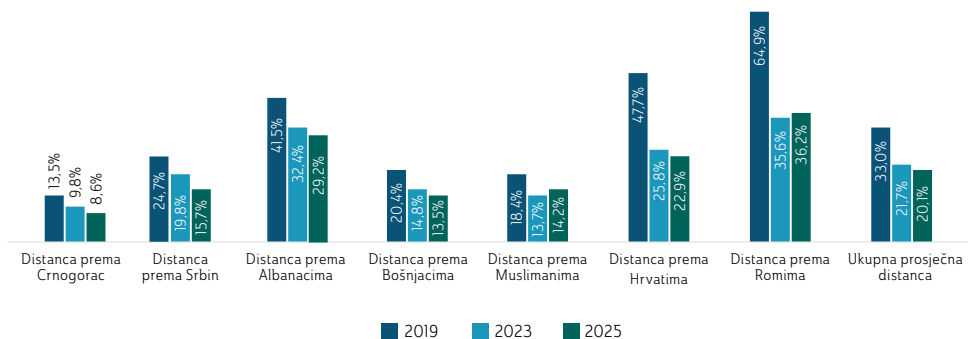
U Tabeli 11 dajemo prikaz među-etničkog distanciranja, dakle, stepena distance koju pripadnici svake etničke skupine iskazuju prema pripadnicima svih ostalih etničkih skupina. **Crnogorci iskazuju jako nizak nivo distance prema Srbima, ujednačen nivo distanciranja prema Bošnjacima, Muslimanima i Hrvatima, viši nivo distanciranja prema Albancima, i visok nivo prema Romima. Isti obrazac mjerimo i kada je riječ o Srbima, s tim da su vrijednosti mjerene distance izraženo više. Bošnjaci iskazuju jako nisku distancu prema Muslimanima, i obrnuto. Nadalje, njihov obrazac distanciranja prema svim grupama veoma je sličan, najmanji stepen distance je prema Crnogorcima, nešto viši prema Srbima. Značajno viši prema Albancima i Hrvatima, i naročito visok prema Romima. Albanci iskazuju nisku distancu prema Crnogorcima, nešto višu, ali i dalje nisku prema Muslimanima i Bošnjacima, srazmjerno visoku prema Hrvatima, te značajno višu prema Srbima. Prema Romima, Albanci iskazuju veoma visoku distancu.**

Tabela 11. Među-etničko distanciranje 2025 godine

	Distanca prema Crnogorcima	Distanca prema Srbima	Distanca prema Albancima	Distanca prema Bošnjacima	Distanca prema Muslimanima	Distanca prema Hrvatima	Distanca prema Romima
Crnogorac		2.8%	21.6%	14.0%	14.7%	14.6%	32.0%
Srbin	1.5%		43.0%	28.1%	28.4%	34.1%	40.9%
Albanac	6.8%	21.1%		11.4%	12.5%	16.4%	46.3%
Bošnjak	14.1%	19.4%	23.0%		1.2%	22.4%	29.9%
Musliman	12.0%	19.7%	29.4%	0.5%		26.7%	32.1%

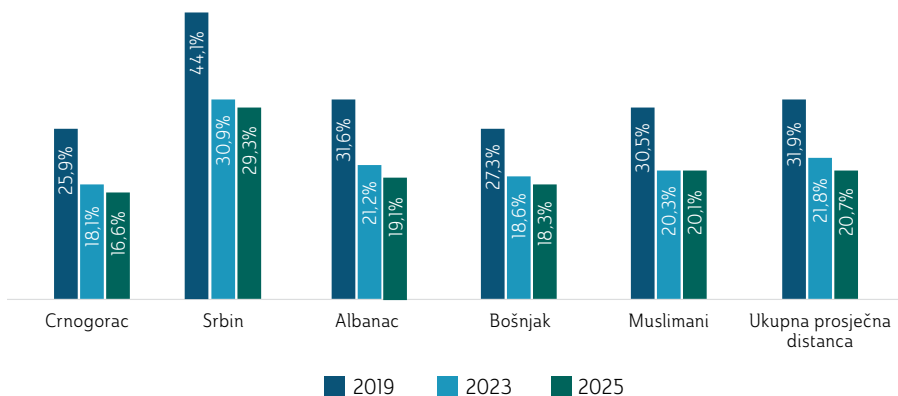
U grafikonu 23 dajemo komparativan prikaz prosječne (grand mean) distance za tri posljednja talasa istraživanja prema pripadnicima svih etničkih skupina. Podaci ukazuju **da je u posljednje 2 godine došlo do blagog smanjenja u stepenu etničkog distanciranja uopšte**, ali ni u jednoj specifičnoj kategoriji nije došlo do izrazitijih promjena po ovom pitanju.

Grafikon 23: Prosječno distanciranje (grand mean) prema pripadnicima svih etničkih skupina

Konsekventno, u grafikonu 24 prikazujemo stepen u kome se pripadnici svih etničkih skupina u prosjeku distanciraju prema ostalima. Podatak ukazuje da se **obrazac etničkog distanciranja grupa nije mnogo promijenio** od 2023. godine što takođe znači da posle inicijalnog napretka, **nije došlo do regresivnih trendova po ovom pitanju**.

Grafikon 24: Prosječno distanciranje (grand mean) pripadnika svake etničke zajednice prema ostalima

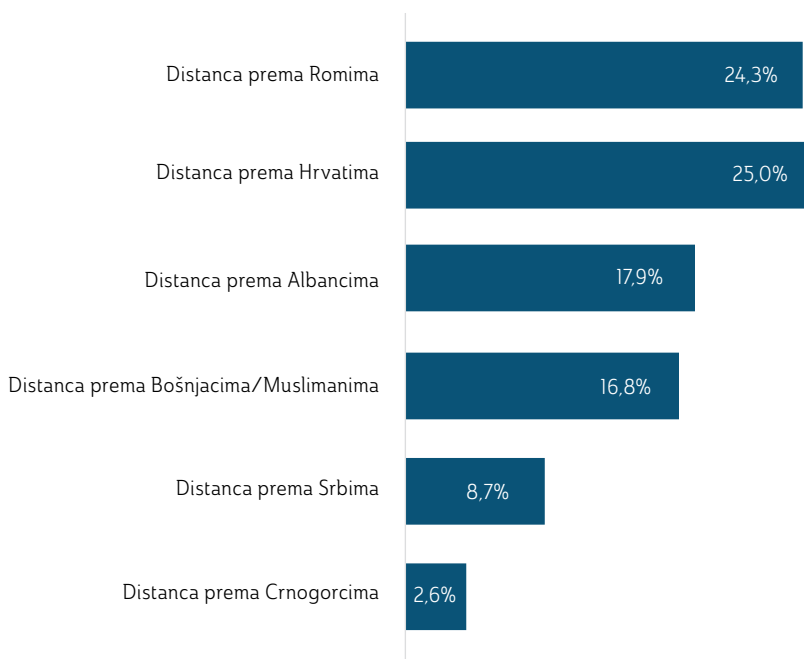
Iz gorenavedenih podataka može se jasno zaključiti da se stepen etničkog distanciranja prema svim grupama posle izrazitog pada između 2019. i 2023, **nije značajno promijenio između 2023. i 2025. godine** što upućuje na činjenicu da **strukturne promjene koje su se desile između 2019. i 2023. godine nisu doživjele regresivni trend** u prethodne dvije godine.

U Tabeli 12 dajemo prikaz ukupne distance prema pripadnicima svih grupa (grand mean) u svim dosadašnjim talasima istraživanja, a u grafikonu 25 procentualno kalkulišemo smanjenje etničkog distanciranja kada se uporede 2007 (prvo mjerenje) i 2025 (posljednje mjerenje), Podaci ukazuju **da se prosječna distanca od 2007. do danas najviše smanjila prema Hrvatima, zatim prema Romima, praćeno značajnim smanjenjem distance prema Albancima**. Simbolično smanjenje mjerimo i kada je riječ o prosječnom distanciranju 'drugih' prema Srbima i Crnogorcima.

Tabela 12 Etnička distanca prema svim grupama – UKUPAN TREND

	2007	2013	2018	2019	2023	2025
Distanca prema Crnogorcima	11.2%	8.6%	14.6%	13.5%	9.8%	8.6%
Distanca prema Srbima	24.4%	18.9%	22.2%	24.7%	19.8%	15.7%
Distanca prema Bošnjacima/Muslimanima	30.6%	21.6%	31.4%	19.4%	14.2%	13.8%
Distanca prema Albancima	47.1%	33.0%	38.3%	41.5%	32.4%	29.2%
Distanca prema Hrvatima	47.9%	36.1%	47.2%	47.7%	25.8%	22.9%
Distanca prema Romima	60.5%	46.5%	60.5%	64.9%	35.6%	36.2%

Grafikon 25: Etnička distanca prema svim grupama u procentima – poređenje 2007. godine i 2025. godine

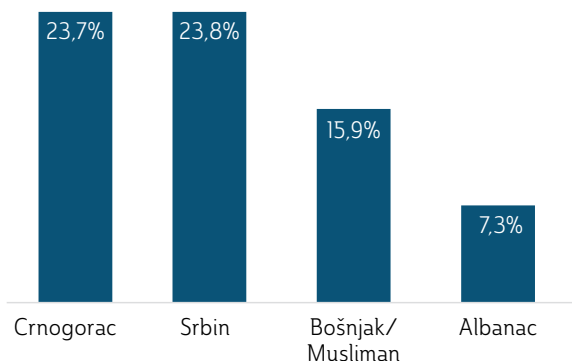

U Tabeli 13, konsekventno, dajemo prikaz prosječnog stepena (grand mean) distanciranja pripadnika SVAKE grupe prema ostalim grupama, od 2007. godine do danas. U grafikonu 26 kalkulisali smo procentualno smanjenje etničkog distanciranja pripadnika svake grupe prema ostalima. Dakle, **pripadnici svih grupa su u prosjeku smanjili stepen etničkog distanciranja značajno kada se uporede sadašnji rezultati sa 2007. godinom**. Procentualno, najviše su smanjili svoje distanciranje prema ostalima Srbi i Crnogorci (preko 20%), potom Bošnjaci i Muslimani (15.9%), a i kod Albanaca mjerimo prosječno smanjenje distanciranja prema svim ostalima za oko 7%.

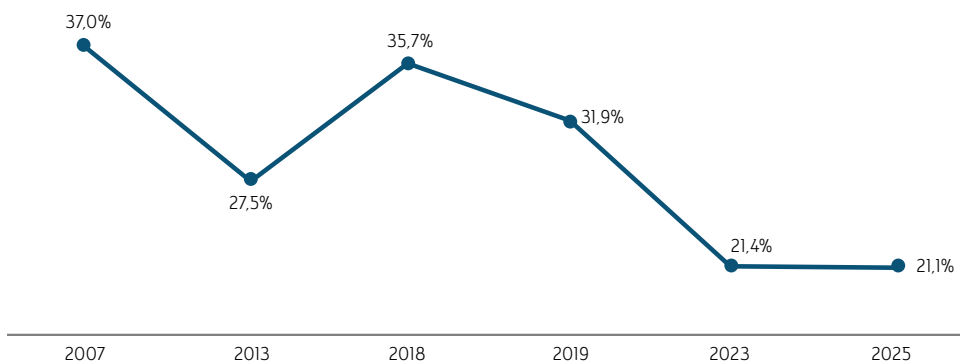
Tabela 13. Trend etničkog distanciranja pripadnika svake grupe prema ostalima

	2007	2013	2018	2019	2023	2025
Crnogorac	38.2%	23.5%	26.5%	25.9%	18.1%	14.5%
Srbin	47.0%	37.1%	38.8%	44.1%	30.9%	23.2%
Bošnjak/ Musliman	33.6%	25.9%	35.1%	27.3%	18.6%	17.7%
Albanac	29.0%	23.3%	42.3%	30.2%	18.1%	21.7%

Grafikon 26: Etnička distanca pripadnika svake etničke zajednice – poređenje 2007. godine i 2025. godine

Grafikon 27: Ukupna etnička distanca- TREND

Na kraju, dajemo prikaz ukupnog etničkog distanciranja kroz vrijeme (grafikon 27) kada se kalkulišu sve prosječne vrijednosti po godinama (grand mean). Podatak je više nego ohrabrujući. Podaci ukazuju **da poslije vidnog pada u mjeri etničkog distanciranja između 2019. i 2023. godine, između 2025. i 2023. nije došlo do regresivnog trenda, štaviše, od sticanja nezavisnosti 2006. godine do danas, etnička distanca nikada nije bila na nižem nivou.** U procentima, etnička distanca je danas **15.9% niža nego 2007. godine** u kojoj je istorijski izmjeren najviši stepen etničkog distanciranja, dok u poslednjih dve godine nije došlo do regresivnih trendova po ovom pitanju.

Drugim riječima, **među-etnička tolerancija u crnogorskom društvu je posljednjih godina značajno osnažena, čime je ojačan multietnički karakter crnogorskog društva što predstavlja veoma važnu polugu za jačanje opšteg društvenog i političkog konsenzusa u bliskoj budućnosti.**

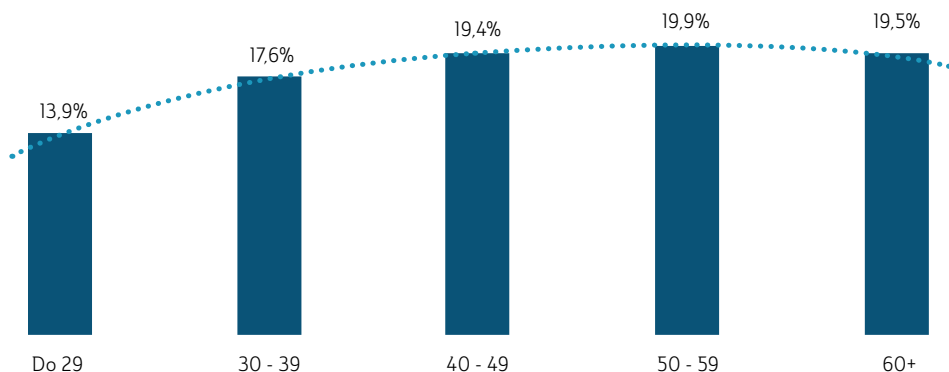
Ovi podaci suštinski ukazuju da nije došlo do strukturnih promjena u etničkom distanciranju između 2023. godine i sada što je ohrabrujuće s obzirom da se stepen etničkog distanciranja počev od 2007. godine progresivno smanjuje. Ali, svakako, ovo istraživanje je pokazalo da i dalje postoji vidna mjera etničkog distanciranja većinskih grupa prema ostalima, Crnogorci 16.6% i Srbi 29.3% posebno kada su u pitanju srodnički odnosi sa Bošnjacima, Muslimanima, Albancima, Hrvatima i Romima, gdje je kod Srba ova distanca izraženija nego kod Crnogoraca. **Dakle, suštinski, nastavlja se progresivan trend opšteg umanjenja etničkog distanciranja ali, svakako, distanca između većinskih i manjinskih grupa još uvijek postoji.**

ETNIČKO DISTANCIRANJE MLADIH

U ovom istraživanju dodatnu i posebnu pažnju posvećujemo mladima, tačnije, cilj nam je da uvidimo u kojoj mjeri se mladi etnički distanciraju i da li postoje razlike kada je riječ o ovoj populaciji u odnosu na starije građane. Stoga ćemo najprije da analiziramo odnose između mladih i starijih, a potom i trendove. Starosna granica za definisanje populacije mladih biće 29 godina.

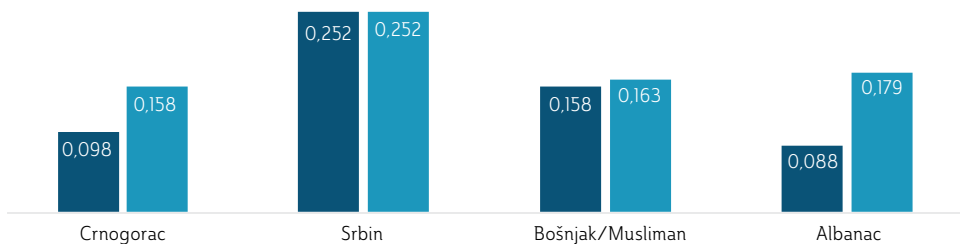
Najprije, dajemo prikaz ukupne etničke distance po svim starosnim grupama u grafikonu 30. Podaci ukazuju **da su mladi na nivou ukupne populacije etnički tolerantiji od ostalih starosnih grupacija** ($F(4,975)= 6.884, p<.001$). Dakle, možemo govoriti o tome da u aktuelnom trenutku starija populacija iskazuje viši nivo etničkog distanciranja od onih koji su mladi od 30 godina, a **veza je linearna, sve do kategorije starosti 50-59 godina, zatim distanca pada kada su u pitanju stariji građani od 60 godina**. Takođe je važno napomenuti da je u svim starosnim kategorijama etnička distanca nešto niža ove u odnosu na 2023 godinu.

Grafikon 28: Ukupna etnička distanca po starosnim grupama: 2025 godine

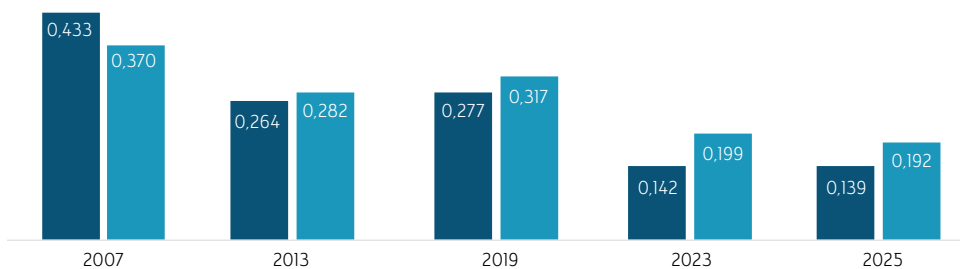

Kada je u pitanju etnička distanca po nacionalnoj pripadnosti između mladih i ostalih prikazana na grafikonu broj 29, kod **Crnogoraca i Albanaca uočena je statistički značajna razlika** ($t(350)= -3.972, p < .001$) u prvom i ($t(134)= -3.411, p < .001$) u drugom slučaju, dok razlika između mladih i ostalih kada su u pitanju Srbi i Bošnjaci odnosno Muslimani nije statistički značajna. Na grafikonu 30 možemo da uočimo da nije došlo do regresije na prethodne nivoe etničke distance između godina kao ni promjene razlike u etničkoj distanci između mladih i ostalih u ovom talasu istraživanja.

Grafikon 29: Ukupna etnička distanca za pripadnike svih etničkih skupina: Razlike mladi vs stariji

Grafikon 30: Ukupna etnička distanca za pripadnike svih etničkih skupina: Razlike mladi vs stariji

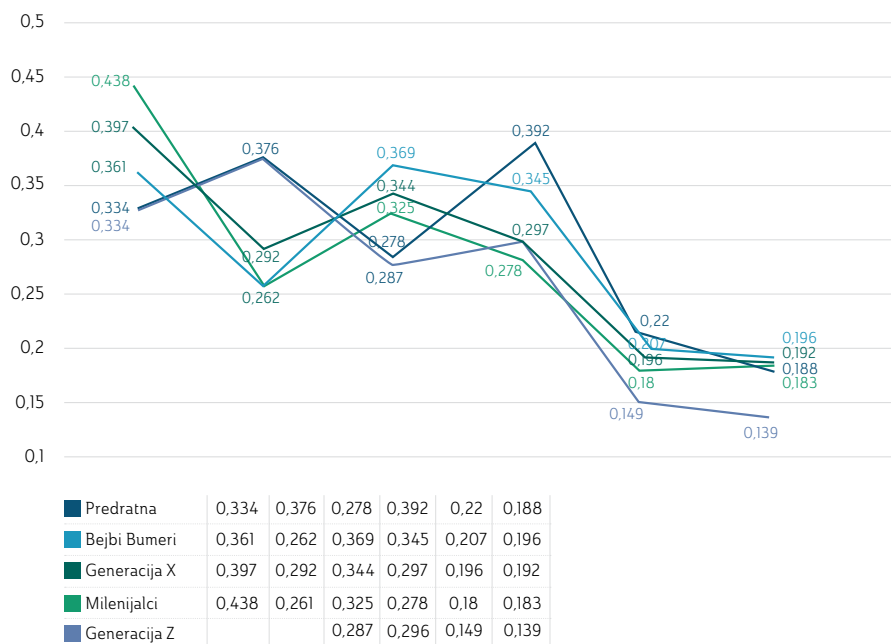

Ključni problem mjerenja razlika u godinama jeste razlikovanje između godina starosti i kohorte (generacije). Naime, kada mjerimo razlike po godinama starosti (upravo predstavljeno), onda jednostavno poredimo u svakom talasu istraživanju one koji su mlađi od 30 godina i oni koji su stariji od ove granice. Međutim, oni koji su bili mladi 2007. godine, sada više nisu mladi. Dakle, ljudi istih godina mogu da budu u drugačijim kohortama, odnosno, generacijama. Npr. ako je neko imao 27 godina 2007. godine, danas ima 43 godine. Dakle, jedno je pitanje odnosa mladih i starijih u kros-sekcionom (trenutnom) preseku, a drugo je pitanje generacijskih razlika. Stoga mi upoređujemo generacijske razlike, tačnije, utvrđujemo **u kojoj mjeri pripadnici istih generacijskih kohorti kroz vrijeme mijenjaju stepen etničkog distanciranja**. Naprijе, u grafikonu 31 dajemo prikaz razlika u etničkom distanciranju između gene-

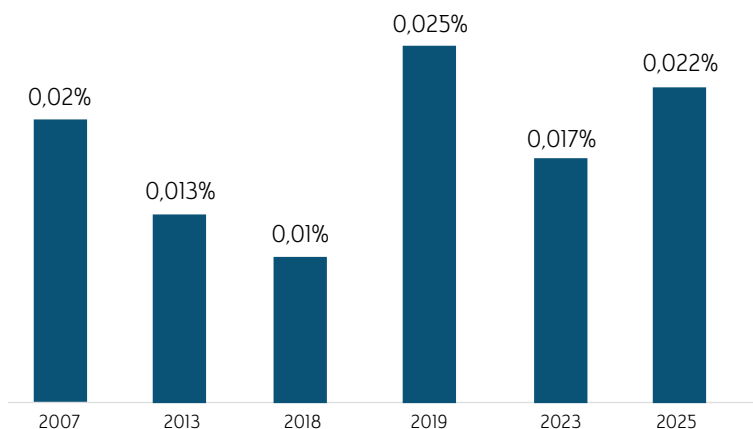
racija po talasima. Uočavamo **da se stepen distanciranja u okviru svake generacije mijenja kroz vrijeme**, ali jednako, uočavamo **da je stepen distanciranja u posljednjem talasu kod svake generacije na najnižem nivou**. Ovo će reći da su gotovo izvjesno između 2023. i 2025. godine djelovali faktori koji su generativno (djelujući na sve generacije) uticali na smanjenje etničkog distanciranja. Stoga najprije mjerimo razlike između generacija za svaki talas, te upoređujemo talase u grafikonu 32 (eta squared). Rezultati ukazuju da su najveće razlike između generacija bile 2019. godine, a najmanje 2018. godine. Ovo će reći da su u 2019. godine djelovali određeni faktori koji su povećali međugeneracijske razlike. Nakon 2019. razlike između generacija se smanjuju, što će reći da se efekat ovih faktora smanjio, ili pak da ti faktori više nisu bili operativni ali 2025. godine u ovom talasu istraživanja, **efekat genitivnih faktora se ponovo povećao**, što će reći da pripadnost samoj generaciji u većoj meri determiniše etničku distancu nego što je to bio slučaj 2023. godine. Razlog za ovo je primjetniji pad u etničkom distanciranju najmlađe generacije (generacije Z) gdje su ostale generacije ostale na manje-više istom nivou etničke distance dok **je generacija Z doživjela značajniji pad u etničkom distanciranju danas u odnosu na 2023. godinu**.

Na kraju, dajemo prikaz razlika za svaku generaciju na način da upoređujemo mjerene vrijednosti 2025. i referentne vrednosti 2007, sa ciljem da utvrdimo ukupnu promjenu koja se desila za svaku generaciju između dvije vremenske tačke (grafikon 33). Ovdje dolazimo do ključnog podatka, dakle, **svaka generacija se danas u manjoj mjeri etnički distancira nego što je to slučaj bio 2007. godine (u slučaju Z generacije, u odnosu na 2018)**. Prema tome, nema sumnje da kumulativno imamo trendove smanjenja etničkog distanciranja posmatrano sa generacijskog stanovišta

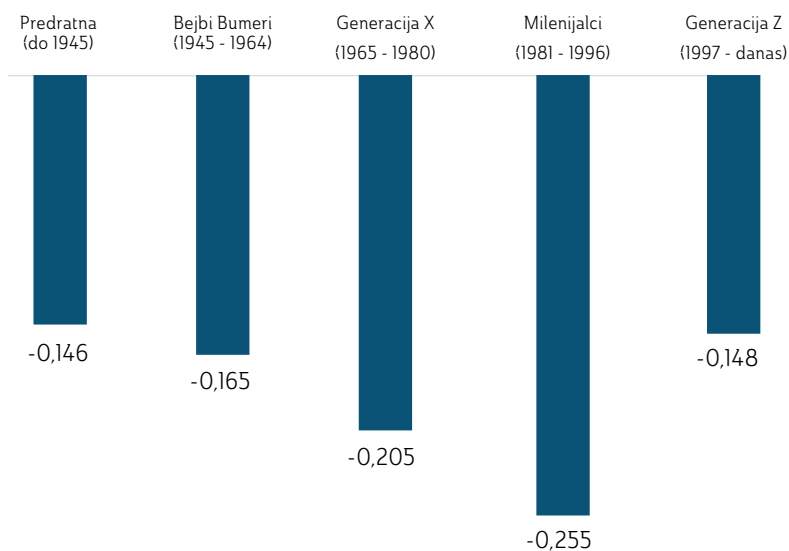
Grafikon 31: Međugeneracijske razlike etničkog distanciranja u svim talasima

Grafikon 32: Međugeneracijske razlike etničkog distanciranja u svim talasima – Eta squared

Grafikon 33: Ukupna promjena etničkog distanciranja za svaku generacije 2025 u odnosu na 2007¹

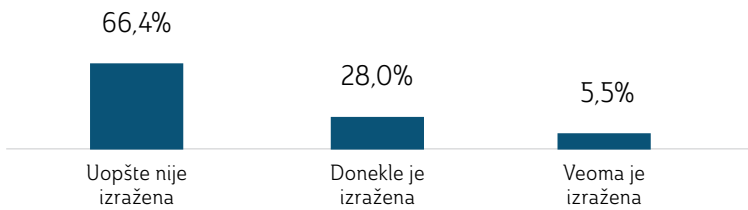

¹ Napomena: U slučaju generacije Z razlika je između 2025. i 2018. godine

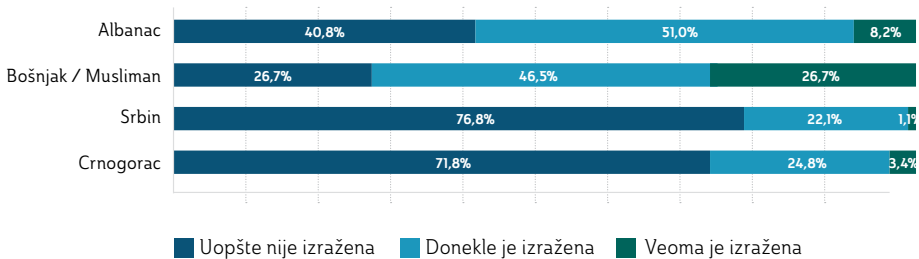
MJERENJE ETNIČKE/NACIONALNE DISKRIMINACIJE

Poseban set pitanja u istraživanju posvećen je pitanjima nacionalne diskriminacije. Za ovu svrhu koristili smo set posebnih pitanja koja ispituje stavove građana na način da se zapravo mjeri ne samo etničko distanciranje, već i eksplicitna etnička diskriminacija. Prvo pitanje je upravo bilo na ovaj način i postavljeno, naime, pitali smo ispitanike da li i u kojoj meri je izražena diskriminacija prema nacionalnim manjinama (grafikon 34). Na osnovu ove generativne procjene, **većina građana smatra da diskriminacija prema manjinama nije izražena, a jako je mali procenat onih koji kažu da je veoma izražena**. No, ključno je kako procjenjuju diskriminaciju pripadnici različitih etničkih skupina, a u ovom svjetlu, ključno je kako to procjenjuju sami pripadnici nacionalnih manjina (grafikon 35). Podatak je veoma indikativna, i on ukazuje **da predstavnici nacionalnih manjina u značajno većoj mjeri smatraju da je diskriminacija izražena u odnosu na pravoslavni (većinski) korpus**. Komparativno, svaki četvrti Bošnjak/Musliman smatra de je diskriminacija prema nacionalnim manjinama veoma izražena, dok je trostruko manje Albanaca koji imaju ovakvu procjenu.

Grafikon 34: Procijenjeni stepen diskriminacije prema nacionalnim manjinama

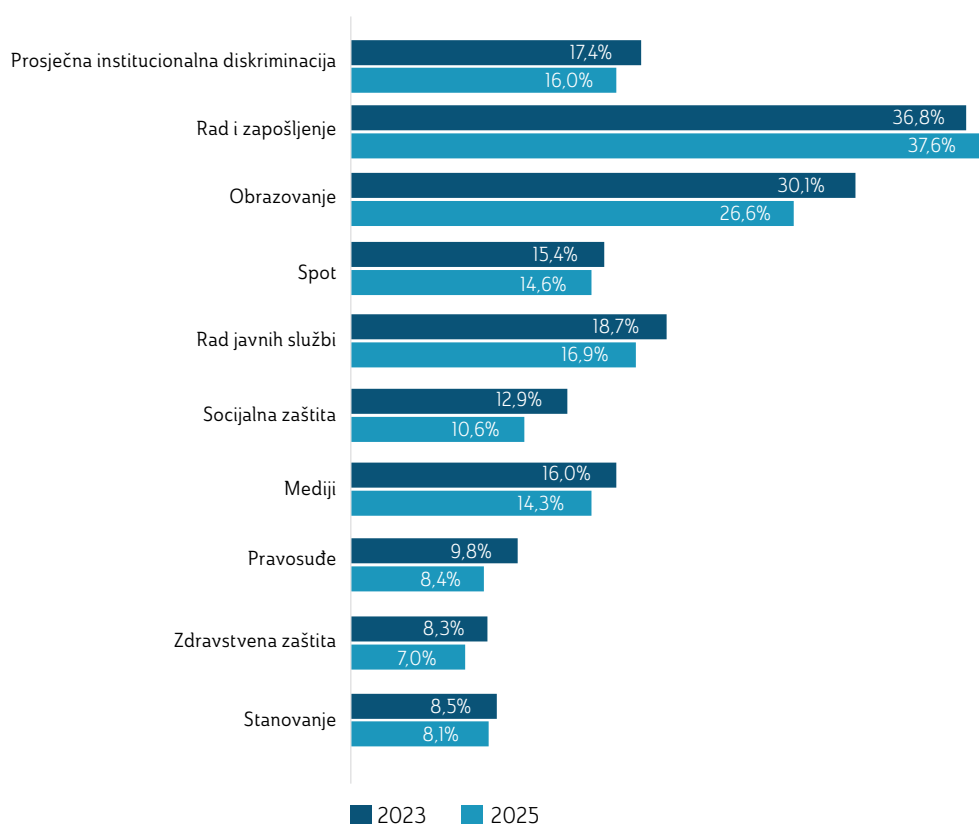

Grafikon 35: Procijenjeni stepen diskriminacije prema nacionalnim manjinama po etničkim grupama

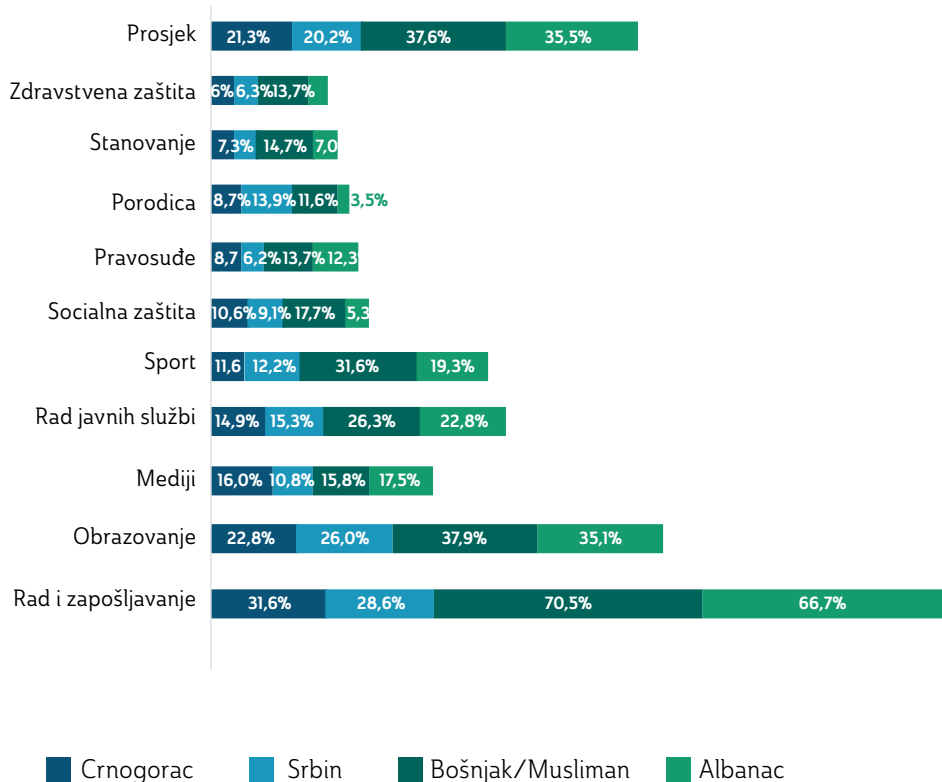
Osim opšte procjene, istraživanjem smo željeli da utvrdimo i oblasti u kojima je diskriminacija izražena. Identifikovali smo ključne oblasti, a za svaku oblast ispitanici su se izjašnjavali dvovalentno da li je izražena diskriminacija (Grafikon 36). Podaci ukazuju da je **najviše procijenjen stepen diskriminacije u oblasti rada i zapošljavanja, a potom u sferi obrazovanja**. Prema tome, ovo su dvije najosjetljivije oblasti kada je riječ o prostoru u kome se dešava diskriminacija prema nacionalnim manjinama. U ostalim oblastima je manje izraženo, ali ipak, ne može se reći da diskriminacija nije prisutna. Takođe, podaci na grafikonu 36 ukazuju osim u slučaju oblasti rada i zapošljavanja, da je ove godine u odnosu na 2023. godinu, **javlja se blagi pad u percepcijanoj institucionalnoj diskriminaciji**.

Grafikon 36: Procjena stepena diskriminacije nacionalnih manjina po oblastima

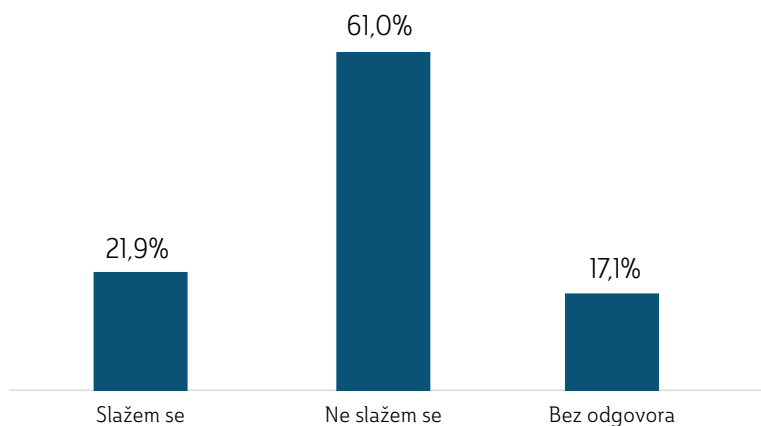
Mnogo je značajniji podatak kada analiziramo procijenjeni stepen diskriminacija po oblastima, ali iz ugla pripadnika svih etničkih skupina, a ovdje, naravno, najviše nas zanima kako procjenjuju diskriminaciju sami pripadnici nacionalnih manjina (grafikon 37). Podaci su, kada je riječ o zapošljavanju i obrazovanju, 'zabrinjavajući'. Dvije trećine Albanaca i čak ⅞ Bošnjaka/Muslimana smatraju da postoji diskriminacija pri zapošljavanju, dok svaki treći Albanac i Bošnjak/Musliman ističe diskriminaciju u obrazovanju. Zanimljivo je da mjerimo i visok stepen diskriminacije od strane pripadnika nacionalnih manjina i u radu javnih službi, medijama i sportu. Prema tome, **pripadnici nacionalnih manjina smatraju da su diskriminirani u važnim oblastima društvenog života, a stepen procijenjene diskriminacije je naročito izražen u oblasti zapošljavanja i obrazovanja.**

Grafikon 37: Procjena stepena diskriminacije nacionalnih manjina po oblastima od strane pripadnika svih etničkih skupina

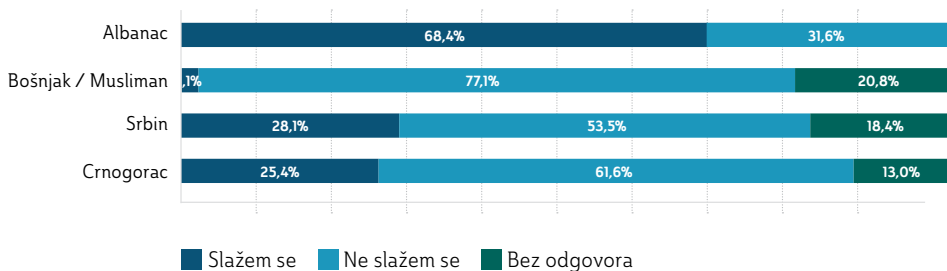

S obzirom na redovna istraživanja koje CEDEM sprovodi kada je riječ o diskriminaciji, postojalo je očekivanje da će zapošljavanje da bude najosjetljivija oblast kada je riječ o procijenjenom stepenu diskriminacije. Stoga smo postavili jedno dodatno pitanje koje tretira ovu oblast. Pitali smo ispitanike, naime, u kojoj mjeri se slažu sa stavom da pri velikoj nezaposlenosti prvo treba dati posao pripadnicima većinskog naroda, pa tek onda pripadnicima nacionalnih manjina. Ovo pitanje, direktno mjeri stepen spremnosti na otvorenu diskriminaciju u oblasti zapošljavanja od strane većinske populacije. Podaci ukazuju da na nivou ukupne populacije svaki peti građanin Crne Gore se slaže sa ovim stavom (grafikon 38). Međutim, ključni podatak je predstavljen u grafikonu 39, jer je sasvim intuitivno da se predstavnici manjinskih nacija neće složiti sa ovim stavom. Dakle, svrha podatka je da se vidi u kojoj mjeri oni koji pripadaju većinskoj populaciji podržavaju ovaj stav. Podatak jasno govori **da u oblasti zapošljavanja 28% Srba i preko 25% Crnogoraca izražavaju otvoreno spremnost na diskriminaciju nacionalnih manjina u ovoj oblasti**. Prema tome, kada pripadnici manjinskih nacija procjenjuju da je diskriminacija u oblasti zapošljavanja veoma izražena, ne može se reći da je to stvar 'percepcije'. Ovu percepciju potvrđuje **otvorena spremnost pripadnika većinskog naroda da izloži diskriminaciji manjinske narode, kada je riječ o oblasti rada i zapošljavanja**.

Grafikon 38: Slaganje sa stavom: Pri velikoj nezaposlenosti prvo treba dati posao pripadnicima većinskog naroda, pa tek onda pripadnicima nacionalnih manjina

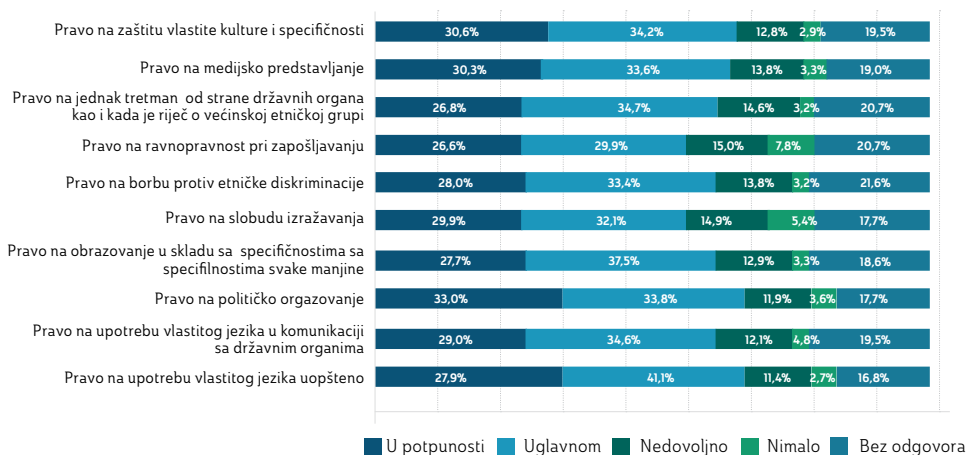
Grafikon 39: Slaganje sa stavom: Pri velikoj nezaposlenosti prvo treba dati posao pripadnicima većinskog naroda, pa tek onda pripadnicima nacionalnih manjina – po nacionalnoj pripadnosti

NEPOŠTOVANJE PRAVA I NASILJE NAD NACIONALNIM MANJINAMA

Diskriminacija, generalno, može biti različitog intenziteta. Jednako, i prema nacionalnim manjinama diskriminacija osim što se dešava u različitim oblastima, dešava se i u različitom stepenu. Kada stepen diskriminacije pređe 'kritičnu tačku', onda se zapravo diskriminacija pretvara u nasilje. U ovom dijelu Izveštaja bavimo se upravo ovim aspektom, dakle, mjerenjem ekstremnijih oblika diskriminacije koji se mogu kvalifikovati kao nasilje. Najprije, tretirali smo pitanja ostvarivanja, odnosno uskraćivanja određenih prava pripadnicima nacionalnih manjina. Rezultati ukazuju da je uskraćivanje prava najmanje izraženo kada je riječ o političkom organizovanju, medijskom predstavljanju i kulturi manjinskih naroda (grafikon 40). Sa druge strane, podatak ukazuje **da je uskraćivanje prava nacionalnim manjinama najviše izraženo kada je riječ o zapošljavanju, tretmanu od strane državnih organa, i slobodu izražavanja**. Prema tome, još jednom se pokazuje da je zapošljavanje najznačajniji problem kada je riječ o tretmanu nacionalnih manjine. Sve u svemu, kada je o pravima riječ identifikovali smo tri ključne oblasti koje se moraju unaprijediti.

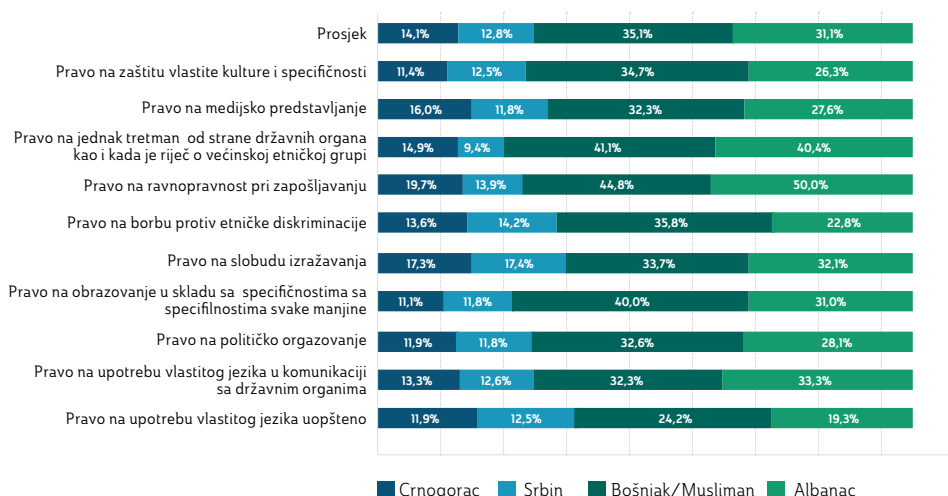
Grafikon 40: (Ne)poštovanje prava pripadnika nacionalnih manjina

U ovom prikazu koji smo upravo izložili, procjena je bazirana na ukupnoj populaciji, dakle, ovo je procentualna distribucija svih ispitanika, odnosno, ovaj procenat uključuje najvećim dijelom stavove pripadnika većinske populacije. Kada je o uskraćivanju prava riječ, međutim, ključno je analizirati procjenu ostvarenih prava u

svim oblastima sa stanovišta samih pripadnika nacionalnih manjina. U grafikonu 41 dajemo prikaz procentualne distribucije procijenjenog **nepoštovanja prava nacionalnih manjina** za svaku etničku skupinu. Podatak ukazuje da **gotovo sličan procenat ispitanika Bošnjaka/Muslimana i Albanaca, tačnije više nego trećina, procenjuje da se prava nacionalnih manjina ne poštuju dovoljno ili da se ne poštuju nimalo**. Procjena je u prosjeku nešto ispod 15% za Crnogorce i gotovo 13% Srba smatra da je to slučaj. Prema tome, pripadnici manjina u značajno većoj mjeri ocjenjuju da se prava manjina u Crnoj Gori ne poštuju, tačnije preko trećine Bošnjaka/Muslimana i Albanaca ističe nepoštovanje prava manjina.

Grafikon 41: (Ne)poštovanje prava nacionalnih manjina (SUMA % prava se ne poštuju dovoljno i nimalo)

Podaci koje smo dobili u ovom istraživanju jasno pokazuju da percepcija stepena ostvarivanja prava nacionalnih manjina u Crnoj Gori i dalje snažno korelira sa statusom konkretnih etničkih zajednica u političkom životu i njihovom ulogom u strukturi vlasti. Ovakav nalaz upućuje na zaključak da su manjinska prava u Crnoj Gori u većoj mjeri doživljena i interpretirana kroz **okvir političkog učešća**, nego kao rezultat stabilne i nezavisne institucionalne zaštite. Drugim riječima, percepcija sigurnosti ili ugroženosti prava nije proizašla iz povjerenja u postojanje funkcionalnog sistema zaštite manjinskih prava, već iz osećaja da su prava direktno zavisna od trenutnog političkog aranžmana i zastupljenosti konkretne etničke zajednice u izvršnoj vlasti.

U tom smislu, podaci za **srpsku zajednicu** potvrđuju očekivani obrazac: percepcija ugroženosti prava Srba značajno se smanjila nakon pada tridesetogodišnje vlasti DPS-a i ulaska srpskih političkih aktera u vlast. Taj trend se zadržao i između 2023. i 2025. godine. Ovaj nalaz potvrđuje **instrumentalističke teorije etniciteta i naciona-**

lizma koje naglašavaju da osećaj ugroženosti manjinskih prava kod određene grupe nije nužno odraz realnog stanja pravne zaštite, već proizvod političkog konteksta i dinamike moći — u ovom slučaju osjećaja „povraćene moći“ kroz participaciju u vlasti.

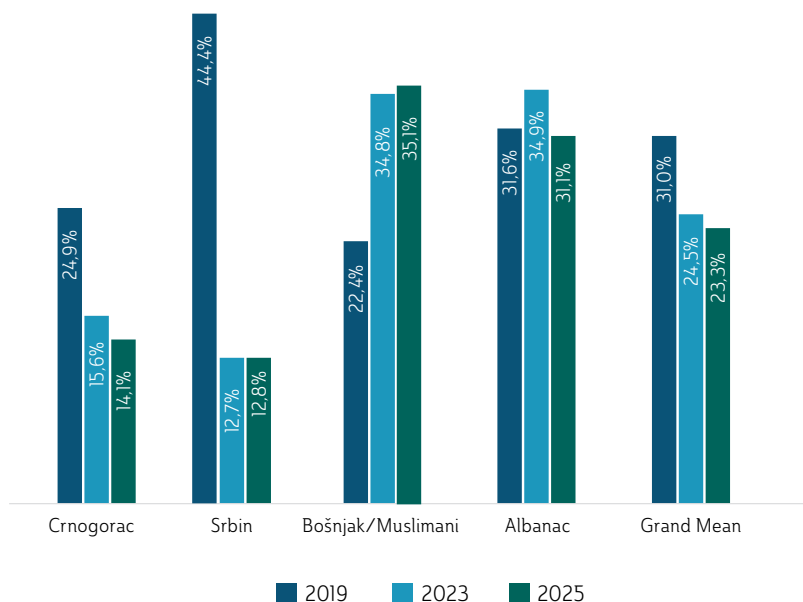
Kada govorimo o **bošnjačkoj/muslimanskoj zajednici**, podaci pokazuju složeniju dinamiku. Iako su bošnjačke partije od 2024. godine uključene u vladajuću koaliciju i učestvuju u izvršnoj vlasti, to nije donijelo očekivano smanjenje percepcije ugroženosti prava. Ovaj nalaz je važan jer ukazuje na to da sama formalna participacija u vlasti ne mora automatski dovesti do smanjenja osećaja diskriminacije ili nesigurnosti. Razlozi za ovo mogu biti višestruki, od toga što bošnjačka zajednica i dalje oseća marginalizaciju u donošenju ključnih odluka (ili vidi dominaciju drugih političkih aktera u vladi), preko prisutnosti dubokih istorijskih trauma i sjećanja na period nesigurnosti, do toga što u političkoj kulturi Crne Gore još nije izgrađena percepcija da institucije objektivno i dosljedno štite prava svih manjina, nezavisno od političkih aranžmana.

Slična logika može se primijetiti i kod **albanske zajednice**, iako su njihovi predstavnici kontinuirano dio vladajuće većine od 2023. do 2025. godine. I pored institucionalne zastupljenosti, percepcija ugroženosti nije značajno opala u odnosu na 2023. godinu, što dodatno potvrđuje tezu da manjinska prava u Crnoj Gori nisu doživljena kao garantovana kroz stabilne i nezavisne mehanizme, već kroz dinamičnu i promjenljivu političku participaciju. Ovaj obrazac ukazuje na slabosti u konsolidaciji **nezavisnih demokratskih institucija** i odsustvo dugoročne kulture povjerenja u institucionalnu zaštitu prava, što je karakteristično za mlade demokratije i post-konfliktna društva.

Politički kontekst u Crnoj Gori u ovom periodu značajno je oblikovan politikom vlade okupljene oko pokreta Evropa sad, koja naglašava ekonomske reforme i evropske integracije kao svoj primarni cilj. Ovakva agenda doprinijela je pacifikaciji otvorenih nacionalnih tenzija u diskursu, ali nije dovela do toga da se manjinske zajednice osećaju sigurnima na osnovu funkcionisanja institucija. Evropska perspektiva, iako važna kao simbol buduće institucionalne stabilnosti i garancije prava, još uvijek nije dovoljno materijalizovana u svakodnevnom životu građana da bi značajnije promijenila percepciju. Drugim riječima, iako je vlada formalno inkluzivna, percepcija manjinskih zajednica i dalje je u velikoj mjeri refleks njihove uloge u vlasti, a ne osjećaja oslonca na pravnu državu.

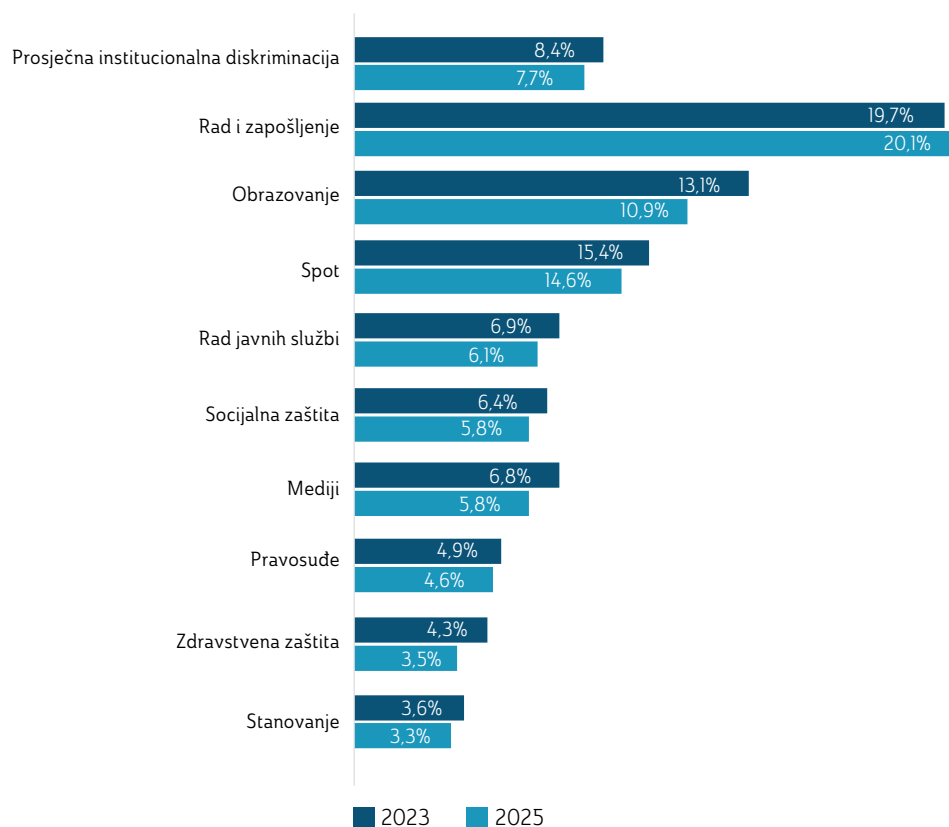
Zbog toga se na osnovu ovih nalaza da zaključiti da je u Crnoj Gori neophodno **do-datno raditi na jačanju institucija** koje bi, nezavisno od trenutne političke većine ili manjine, garantovale jednakost svih građana i efikasnu zaštitu manjinskih prava. Bez takvog sistema, etničke grupe će i dalje doživljavati svoju sigurnost kroz prizmu dnevne politike, što dugoročno podriva proces demokratizacije i izgradnje stabilne političke zajednice.

Grafikon 42: Nepoštovanje prava nacionalnih manjina (SUMA % prava se ne poštuju dovoljno i nimalo) – Poređenje 2025 sa 2023 i 2019

U ovom dijelu istraživanja ispitivali smo i direktno procjenu stepena nasilja prema pripadnicima nacionalnih manjina, i to u svim oblastima na način na koji smo mjerili i diskriminaciju. Dakle, metodološki smo naveli sve ključne oblasti i pitali ispitanike dvovalentno da li je u tim oblastima izraženo nasilje prema pripadnicima nacionalnih manjina. U grafikonu 43 dajemo prikaz procijenjenog stepena nasilja za sve ispitanike (ukupna varijansa). Podatak ukazuje, najprije, da je procenjeni stepen nasilja značajno niži od procjene stepena diskriminacije, što je sasvim intuitivno. No, svakako da su procenti veoma značajni i relativno visoki, dakle, **nema sumnje da u Crnoj Gori postoji nasilje prema pripadnicima nacionalnih manjina, naročito u oblasti zapošljavanja i obrazovanja**. Takođe, kao i u slučaju diskriminacije, **između 2023. i danas došlo je do jako blagog pada u procijenjenom institucionalnom nasilju**.

Grafikon 43: Stepen procijenjenog nasilja u ključnim oblastima

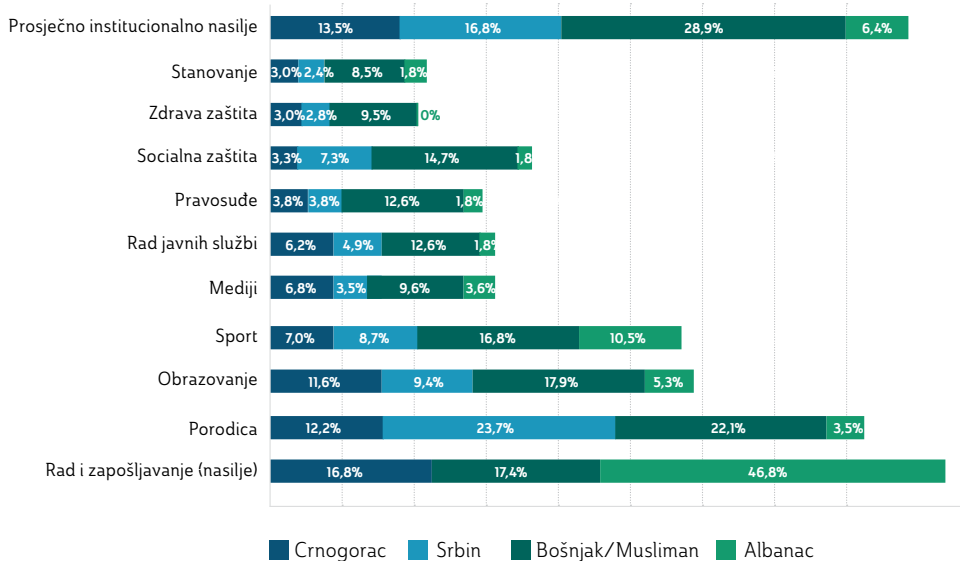
Podaci o percepciji institucionalnog nasilja prema manjinama, posmatrani kroz okvir etničke pripadnosti ispitanika (grafikon 44), pružaju dodatne uvide u način na koji različite zajednice doživljavaju svoje mjesto i sigurnost unutar institucionalnog okvira Crne Gore. Rezultati pokazuju da pripadnici većinskih naroda odnosno Crnogorci i Srbi, u relativno niskom procentu ističu postojanje nasilja prema manjinama, što ukazuje na to da većinski korpus uglavnom ne vidi ili ne prepoznaje sistemsku ugroženost manjinskih zajednica. Međutim, izuzetno je zanimljiv nalaz **da Albanci, iako manjinska zajednica, u prosjeku procjenjuju da je stepen institucionalnog nasilja prema manjinama još niži nego što to čine Crnogorci i Srbi**. Ovakav obrazac snažno potvrđuje ranije istaknutu tezu da percepcija ugroženosti manjina u velikoj meri zavisi od stepena političke inkluzije i participacije. Albanska zajednica, koja i dalje ima aktivnu ulogu u strukturama vlasti, očigledno nalazi osećaj sigurnosti unutar institucionalnog poretka, što se reflektuje u nižem percipiranom stepenu institucionalnog nasilja.

Nasuprot tome, Bošnjaci/Muslimani izražavaju znatno viši nivo zabrinutosti: broj ispitanika iz ove zajednice koji smatraju da je nasilje prema manjinama prisutno višestruko je veći u odnosu na Albance, **što ukazuje na dublje ukorijenjen osjećaj institucio-**

nalne nesigurnosti. Posebno se ističe oblast zapošljavanja, koju gotovo polovina Bošnjaka/Muslimana vidi kao sferu u kojoj je institucionalno nasilje izraženo. Zanimljivo je primijetiti i da nezamerni procenat Crnogoraca (16,8%) i Srba (17,4%) takođe uočava probleme u ovoj oblasti, što može govoriti o širem osećaju nezadovoljstva pravednošću sistema ili o solidarnosti prema marginalizovanim grupama u pojedinim kontekstima.

Ono što dodatno komplikuje sliku jeste činjenica da, i pored toga što su bošnjačke partije deo izvršne vlasti od 2024. godine, percepcija nasilja unutar ove zajednice nije značajno opala. Ovo ukazuje na važno teorijsko saznanje a to je da **participacija u vlasti jeste važan činilac u oblikovanju percepcije sigurnosti, ali ona nije dovoljna ukoliko nije praćena suštinskim promjenama u funkcionisanju institucija i javnih politika. Bošnjaci/Muslimani, uprkos formalnoj uključenosti, očigledno ne osjećaju da su problemi sistemskog karaktera u dovoljnoj meri adresirani.** Ovaj nalaz ponovo potvrđuje da se institucionalna zaštita prava manjina u Crnoj Gori još uvijek doživljava kao funkcija političke moći, a ne kao stabilno i autonomno svojstvo demokratskih institucija. Time se potvrđuje potreba za izgradnjom jakih, nezavisnih i efikasnih institucija koje bi omogućile svim građanima, bez obzira na etničku pripadnost, da svoja prava ostvaruju i štite nezavisno od promjena u političkoj strukturi vlasti.

Grafikon 44: Stepen procijenjenog nasilja u ključnim oblastima od strane pripadnika svih etničkih skupina

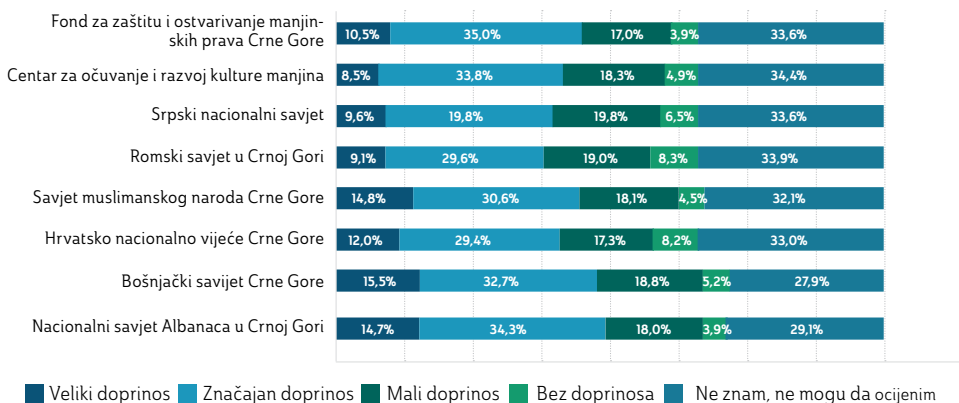
OCJENA RADA NACIONALNIH SAVJETA

U posljednjem segmentu ovog istraživanja ispitivali smo kako građani ocjenjuju nacionalne savjete koje su nadležne za zaštitu prava nacionalnih manjine a podatke poredimo sa onim dobijenim 2023. godine.

Građani su u istraživanju ocjenjivali rad nacionalnih savjeta i institucija specijalno dizajniranih za zaštitu prava nacionalnih manjina (grafikon 45). Kada se analiziraju stavovi svih građana, podaci ukazuju da se najbolje ocjenjuju radovi Bošnjačkog i Albanskog savjeta, praćeni visokim ocjenama savjeta Muslimanskog naroda Crne Gore i Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore.

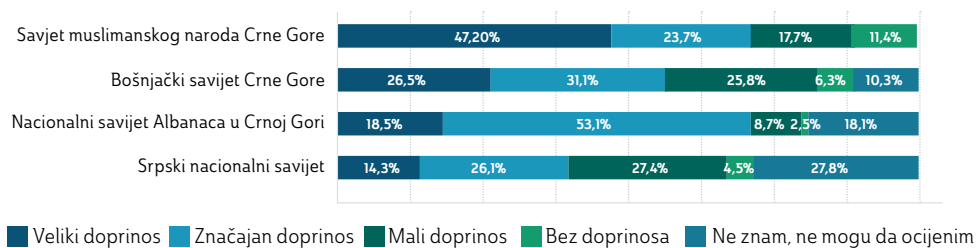
Kada se analiziraju stavovi svih građana, podaci ukazuju da se najbolje ocjenjuje rad Bošnjačkog savjeta, a potom Muslimanskog, Albanskog i Hrvatskog savjeta. Međutim, ova procjena bazirana je na stavovima svih građana. Ključno je, sa druge strane, da se procijeni svaki referentni savjet od strane pripadnika referentne skupine, dakle, ocjena koju Bošnjaci daju za Bošnjački Savjet, Albanci za Albanski, Muslimani za Muslimanski i Srbi za Srpski² (grafikon 46). Podaci ukazuju da na ovaj način analizirano, Muslimani najbolje ocjenjuju 'svoj' savjet, potom slijede Albanci i Bošnjaci, dok Srbi najlošije ocjenjuju 'svoj' savjet.

Grafikon 45. Ocjena rada nacionalnih savjeta

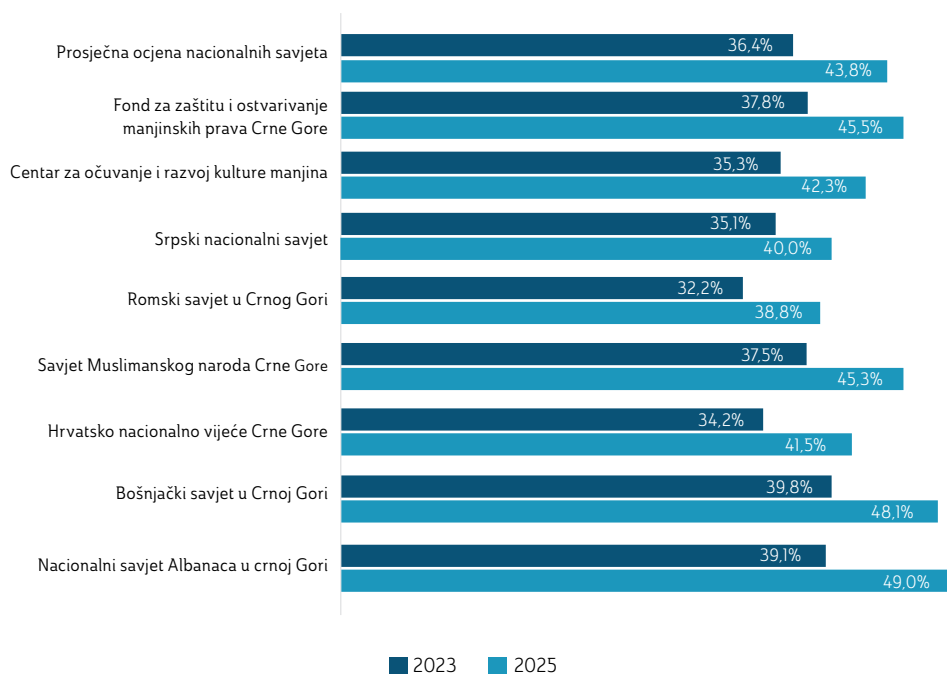
2 Ostale nismo mogli uvrstiti zbog broja pripadnika Hrvata i Roma u ukupnom uzroku.

Grafikon 46: Ocjena rada nacionalnih savjeta od strane samo pripadnika referentnih nacionalnih skupina

Podaci prikazani na grafikonu 47 prikazuju poređenje pozitivnih ocjena nacionalnih savjeta između 2023. i 2025. godine i **jasno ukazuju na veći procenat datih pozitivnih ocjena 2025. u odnosu na 2023.** godinu po pitanju svakog savjeta, što je i reflektovano u znatno većoj prosječnoj ocjeni nacionalnih savjeta.

Grafikon 47: Poređenje ocjena (SUM% Veliki doprinos i značajan doprinos) 2025. u odnosu na 2023. godinu

OPŠTE PREPORUKE

- 1. Unapređenje zakonodavstva i implementacija:** Poboljšati postojeće zakonodavstvo i garantovati njegovu doslednu primjenu kako bi se obezbijedila efikasna zaštita prava nacionalnih manjina.
- 2. Edukacija i senzibilizacija:** Sprovesti programe edukacije i senzibilizacije kako bi se smanjile predrasude i diskriminacija prema nacionalnim manjinama u svim sektorima društva.
- 3. Podsticaj za zapošljavanje:** Razviti mjere i politike koje promovišu zapošljavanje pripadnika nacionalnih manjina i obezbjeđuju ravnopravne šanse na tržištu rada.
- 4. Jačanje institucionalnih kapaciteta:** Investirati u jačanje kapaciteta institucija koje se bave zaštitom prava nacionalnih manjina, obezbjeđujući im sredstva, obuku i autonomiju.
- 5. Učvršćivanje transparentnosti i odgovornosti:** Povećati transparentnost rada institucija i obezbijediti otvoren dijalog s građanima, čime se podstiče povjerenje i odgovornost.
- 6. Aktivno uključivanje nacionalnih manjina u odlučivanje:** Promovisati aktivno učešće pripadnika nacionalnih manjina u političkom procesu, osiguravajući njihovu zastupljenost u vlasti i odlučivanju.
- 7. Praćenje i izveštavanje:** Redovno pratiti i izvještavati o stanju prava nacionalnih manjina kako bi se identifikovale potrebe i omogućila pravovremena reakcija na izazove.
- 8. Saradnja sa NVO sektorom:** Razvijati saradnju sa nevladinim organizacijama koje se bave zaštitom ljudskih prava, koristeći njihovo iskustvo i ekspertizu za unapređenje situacije.
- 9. Jačanje kulturne raznolikosti:** Podsticati i podržavati aktivnosti koje promovišu kulturnu raznolikost i među-etničko razumevanje, s ciljem jačanja zajedničkog identiteta društva.
- 10. Kontinuirano praćenje i evaluacija:** Stalno pratiti efikasnost mjera i politika, sprovoditi redovne evaluacije i prilagoditi strategije prema promjenama u društvu i političkom okruženju.

SPECIFIČNE PREPORUKE

- 1. Zapošljavanje i obrazovanje:** Razviti i sprovesti ciljane programe za unapređenje jednakih mogućnosti u oblasti zapošljavanja i obrazovanja, posebno u oblastima gdje je uočena visoka stopa diskriminacije.
- 2. Politike raznolikosti na radu:** Podstaci poslodavce na usvajanje politika raznolikosti na radu kako bi se smanjila diskriminacija i stvorila inkluzivna radna sredina.
- 3. Otvoreni dijalog sa nacionalnim manjinama:** Obezbijediti platforme za otvoren dijalog između predstavnika vlasti i nacionalnih manjina kako bi se čuli njihovi stavovi i potrebe u procesu donošenja odluka.
- 4. Jačanje nacionalnih savjeta:** Nacionalnim savjetima pružiti podršku u jačanju kapaciteta, unapređivanju transparentnosti rada i direktnoj komunikaciji s pripadnicima manjina.
- 5. Istraživanje razlika u percepcijama:** Sprovesti dodatna istraživanja koja se fokusiraju na razlike u percepcijama između različitih etničkih grupa kako bi se bolje razumlo kontekst i osiguralo adekvatno pristupanje problemima.
- 6. Saradnja sa NVO sektorom:** Razvijati aktivniju saradnju s nevladinim organizacijama koje se bave ljudskim pravima kako bi se djelotvorno adresirale situacije diskriminacije i nasilja prema nacionalnim manjinama.
- 7. Jačanje vezivanja prava za institucije:** Raditi na jačanju institucionalnih mehanizama koji automatski štite prava svih građana, nezavisno od trenutne političke situacije i strukture vlasti.
- 8. Uključivanje manjina u proces donošenja odluka:** Aktivno uključivati pripadnike nacionalnih manjina u procese donošenja odluka i političko odlučivanje kako bi se osigurala adekvatna zastupljenost i participacija.
- 9. Praćenje ekonomske situacije manjina:** Praćenje i analiza ekonomske situacije pripadnika nacionalnih manjina, s fokusom na zapošljavanje i prihode, kako bi se identifikovali i rješavali specifični ekonomski izazovi.
- 10. Dugoročno praćenje trendova:** Nastaviti sa redovnim istraživanjima kako bi se pratili dugoročni trendovi, posebno nakon promjena u političkom okruženju, i prilagoditi strategije u skladu s promjenama.

CEDEM
CENTAR ZA DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA

Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava